

הכנס ה-22 מחקרי יהודה ושומרון כנס מדעי רב-תחומי

יום חמישי, כ"ד בסיוון תשע"ב, 14 ביוני 2012
במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון
קמפוס תחתון, בניין ראבב (52)

סיום נלווה לכנס
יום שישי, כ"ה בסיוון תשע"ב, 15 ביוני 2012

י"ר ומארגנת הכנס:

ד"ר מרים ביליג, מנהלת מו"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן
חברי ועדת ההיגוי: ד"ר יעקב אנקר, ד"ר חנה גנדל-גוטמן,
ד"ר אלישיב דרורי, ד"ר אודי לבל, ד"ר חיה פאסיק,
ד"ר טובית רוזנצוויג, ד"ר אברהם אופיר שמש

הכנס נערך בסיוע:

משרד המדע והטכנולוגיה, מכון קק"ל לתולדות הציונות וההתיישבות,
החטיבה להתיישבות, ההסתדרות הציונית העולמית,
קמ"ט ארכיאולוגיה במנהל האזרחי לאזור יהודה ושומרון,
מרכז מורשת מנחם בגין,
המרכז להנצחת מורשת גוש קטיף וצפון השומרון,
המועצות האזוריות שומרון ומטה בנימין ועיריית אריאל

תכנית הכנס

9:00-8:30 הרשמה וכיבוד קל (אולם 2.5)

10:45-9:00 מושב מליאה ראשון (אודיטוריום לקס)

צו השעה: זרקור על המקומי והלאומי

יו"ר: ד"ר מרים ביליג, מנהלת מו"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן
ברכות:

פרופ' דן מאירשטיין, נשיא המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

משה (בוגי) יעלון, המשנה לראש הממשלה והשר לנושאים אסטרטגיים

מנחם גרינבלום, מנכ"ל משרד המדע והטכנולוגיה
דני קריצמן, מנהל החטיבה להתיישבות

פרופ' חיים גבירצמן, האוניברסיטה העברית

בירושלים, חבר מועצת רשות המים

סכסוך המים הישראלי-פלשתינאי

ד"ר אודי לבל וד"ר מרים ביליג, המרכז

האוניברסיטאי אריאל בשומרון ומו"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן

מדד דעת קהל בנושא ההתיישבות ביהודה

ושומרון לשנת 2012

מגיבים:

אבי רואה, ראש מועצה אזורית מטה בנימין

עו"ד גרשון מסיקה, ראש מועצה אזורית שומרון

12:45-11:00 מושבים מקבילים (א)

מושב א' (אודיטוריום לקס)

30 שנה לפינוי ימית

יו"ר: זלמן שובל, ח"כ (לשעבר) ושגריר ישראל בארה"ב (לשעבר)

פרופ' משה ארנס, שר הביטחון (לשעבר) ויו"ר חבר הנאמנים במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

הנסיגה מסיני בפרספקטיבה היסטורית-אסטרטגית

ירום אטינגר, מנכ"ל במחשבה שנייה: יזמה ישראלית-אמריקאית, (לשעבר) ציר בשגרירות ישראל בושינגטון

וקונסול כללי ביוסטון, טקסס

פינוי סיני, יחסי ישראל-ארה"ב והלחץ לוותורים טריטוריאליים בקמפ דיוד 1978

ד"ר גבי אביטל, הטכניון, יו"ר חוג פרופסורים לחוסן מדיני

הסכם קמפ דיוד והשפעתו על קבלת ההחלטות הישראליות בתחום שלום וביטחון

פרופ' אריה רייך, דיקן הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן

הסכם ישראל-מצרים: ההיבט הכלכלי

מושב ב' (אולם 1.2)

ארכאולוגיה בתקופות קדומות

יו"ר: פרופ' דני בהט, הקרן למורשת הכותל

ד"ר שי בר, אוניברסיטת חיפה

האלף הרביעי לפסה"נ בבקעת הירדן – מבט מבקעת פצאל

ד"ר דלית רגב וליאור שפירא, קמ"ט ארכיאולוגיה מערת חווה ומתקניה באבו-דיס כחלק מרצועת התעשייה הזעירה סביב ירושלים

ד"ר יובל ברוך ואלכסנדר ויגמן, רשות העתיקות מערת קבורה ליד אל חדר וקבורה במערות טבעיות ביהודה מסוף ימי הבית הראשון

בנימין הר-אבן, קמ"ט ארכיאולוגיה

ח'רבת א-דור, יישוב כפרי מתקופת הברזל 2 במורדות המערביים של השומרון

ד"ר פיטר גנדלמן, אלון קליין ואמיר גנור, רשות העתיקות

החפירות החדשות בחורבת בורגין; עונות 2012-2011

מושב ג' (אולם 1.4)

מים וסביבה ביישובי ההר ובקעת הירדן

יו"ר: פרופ' משה ענבר, אוניברסיטת חיפה

ששי סיגאוי^{1,2}, פרופ' ישעיהו ניצן³ וד"ר מרינה ניסנביץ^{3,1}

1. המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון, 2. אוניברסיטת בר אילן, 3. מו"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן

פתרון להפחתת ריכוז פורמאלדהיד באוויר באזור תעשייה אריאל

נפתלי גולדשלגר¹, אילן עזריה²

ד"ר אורי בסון³ ואורי קומורניק⁴, 1. המרכז

האוניברסיטאי אריאל בשומרון והתחנה לחקר הסחף, 2. גאוסנס, 3. סנסין שירותי מ"ג, 4. המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

איתור צבירי בולענים באמצעות חישה מרחוק באזור ים המלח

בועז לנגפורד ופרופ' עמוס פרומקין,
האוניברסיטה העברית בירושלים והמרכז לחקר מערות
(מלח"ם)

מערות הגיר הארוכות בישראל
**ד"ר נמרוד ענבר^{1,2}, ד"ר יעקב אנקר¹, פרופ'
משה רשף² והילה נבון¹,** 1. מו"פ אזורי השומרון
ובקעת הירדן, 2. אוניברסיטת תל אביב
מיפוי אגני השקעה בבקעת הירדן כבסיס ידע
למחקרי מי תהום

**מרי טל^{1,2}, ד"ר יעקב אנקר¹ וד"ר מרינה
ניסנביץ²,** 1. המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון,
2. מו"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן
מערכת פיילוט במעונות באריאל לטיפול
בתשטיפי אזורים אורבניים ותעשייתיים

מושב ד' (אולם 2.4)

היסטוריה – מציאות וזיכרון

יו"ר: פרופ' יוסי כץ, יו"ר הקתדרה ללימודי תולדות
הקק"ל ומפעליה באוניברסיטת בר אילן
ד"ר מילכה צלמון, האוניברסיטה העברית בירושלים
ביקור הקיסר פרנץ יוזף הראשון בירושלים
ב-1869: התמורות ביחסו אל יהודי ממלכתו
אפרת זקבר, אוניברסיטת בר אילן
פעולת הנקם של מאיר הר-ציון
ד"ר שפרה משלוב, אוניברסיטת בר אילן ומכללת
אורות ישראל
הרב שלמה גורן עם 'אנשי הגבעות'
על עמדתו בדבר מסירת חבלי ארץ ישראל
אשר גרוסברג, ירושלים
הר הצופים ההיסטורי והר הצופים של היום
פרופ' יוסי גולדשטיין, המרכז האוניברסיטאי אריאל
בשומרון
פרשת סבסטיה ולקהיה

13:45-12:45 הפסקת צהריים

15:30-13:45 מושב מליאה שני (אודיטוריום לקס)

בגין וההתיישבות ביהודה ושומרון

20 שנה למותו של רה"מ מנחם בגין ז"ל

יו"ר: הרצל מקוב, מנהל מרכז מורשת מנחם בגין
סרטון קצר: מנחם בגין – סיפור חיים
רון נחמן, ראש עיריית אריאל
פרופ' אריה נאור, אוניברסיטת בן גוריון ומכללת
הדסה ירושלים
בגין ויהודה ושומרון – קביעת מדיניות
כאידאולוגיה

פרופ' ג'ראלד שטיינברג, אוניברסיטת בר אילן
האוטונומיה לערביי יש"ע למניעת מדינה
פלשתנית
אברהם שבות, קדומים
תכנית ההתיישבות של בגין ביהודה ושומרון

17:30 – 15:45 מושבים מקבילים (ב)

מושב ה' (אודיטוריום לקס)

שולחן עגול: מגוש קטיף למגרון – מה למדנו?

יו"ר: חגי סגל, עיתונאי
פרופ' יוסי כץ, יו"ר הקתדרה ללימודי תולדות הקק"ל
ומפעליה באוניברסיטת בר אילן
ד"ר חיים משגב, מכללת נתניה
ד"ר ענת רוט, מנהלת מכון מגלי"ם (המכון הגבוה
ללימודי ירושלים)
ד"ר איתן אורקיבי, המרכז האוניברסיטאי אריאל
בשומרון ואוניברסיטת תל אביב
צבי הנדל, ח"כ (לשעבר) ויו"ר המועצה למלחמה
בסמים

מושב ו' (אולם 1.2)

ארכאולוגיה בתקופת המשנה והתלמוד

יו"ר: חנניה היזמי, קמ"ט ארכאולוגיה, אזור יהודה
ושומרון
נפתלי אייזיק, עוזי גרינפלד ואייל פריימן,
קמ"ט ארכאולוגיה
חורבת ג'ברה – יישוב ומחילות מסתור במערב
השומרון בימי הבית השני
יבגני אהרונוביץ', קמ"ט ארכאולוגיה
חורבת אבו-דנין (מודיעין עילית) – יישוב
מתקופת ימי הבית השני
מיכל הבר, קמ"ט ארכאולוגיה
חידושים מחפירות תל שילה, עונת 2011
רם בוכניק, אוניברסיטת בר אילן
השוואת הממצא הארכאולוגי מקומראן
לאשפות ירושלים
יובל פלג, קמ"ט ארכאולוגיה
מונטפור מופיה – מצודה צבאית מתקופת
הבית השני בצפון בקעת הירדן

מושב ז' (אולם 1.4)

תקלאות וטבע

יו"ר: פרופ' דיני איזקוביץ, אוניברסיטת תל אביב
ולדימיר מירלס¹ ויורם טורציון², 1. התחנה לחקר
הסחף
2. "מטר" הנדסה תקלאית
פתרון בעיות עודפי רטיבות והמלחת הקרקע
במטע תמרים בביצת ארגמן

17:45 – 19:30 מושבים מקבילים (ג)

מושב ט' (אולם 1.2)

לזכרו של חנן פורת ז"ל

יו"ר: ח"כ אורי אריאל

נדב שרגאי, עיתונאי, המרכז הירושלמי לענייני ציבור

ומדינה

כיצד הפכו המוסלמים את קבר רחל למסגד

בלאל אבן רבאח

פרופ' יוסף עופר, אוניברסיטת בר אילן

קבר רחל ומטבע השקל - שתי תגליות

שהשפיעו על פירוש רמב"ן לתורה

ד"ר יוסי שפנייר ופרופ' ישראל רוזנסון, מכללת

אפרתה

זיכרון חטיבת הראל בדרך לירושלים, בעיר

ובסביבתה

יוחנן בן-יעקב, אוניברסיטת בר אילן

גילוי ה"לה" - פרשת הרועה הערבי

חגי הוברמן, עיתונאי

תפיסת ההתיישבות של חנן פורת

מושב י' (אולם 1.4)

מתקרים בתקופת המקרא

יו"ר: פרופ' שמואל רגון, אוניברסיטת בר אילן

פרופ' אהרן דמסקי, אוניברסיטת בר אילן

כתובת המפקד מתל עירא בדרום הר יהודה

ד"ר ירון זילברשטיין, המכללה האקדמית אשקלון

ירמיהו הנביא ותהליך הרהביליטיזציה

לממלכת ישראל

ד"ר דוד שניאור, אוניברסיטת בר אילן ומכללת שאנן

מפת ה"מסילה העולה מבית-אל שכמה"

בפירוש רש"י למקרא ולתלמוד

פרופ' מרדכי כסלו, ד"ר אורית שמחוני ומיכל

קדרון, אוניברסיטת בר אילן

עדויות חדשות לפלישת הפלשתים לארץ

ישראל בתקופת הברונזה התיכונה

יסכה זימרן, אוניברסיטת בר אילן

מאבקי של אבימלך בן הפילגש משכם

בשבעים אחיו מעפרה

פרופ' שמשון בן יהושע, ד"ר רבקה אופיר^{3,2},

ד"ר שמעון רחמילביץ³, **איתן עמילי**³,

ד"ר איליין סולווי¹ וד"ר נתיב דודאי¹, 1. מינהל

המחקר החקלאי, אמריטוס, 2. מו"פ ים המלח והערבה,

3. אוניברסיטת בן גוריון, 4. מכון ערבה

חידוש גידול האפרסמון בישראל

ד"ר אלישיב דרוי¹, ד"ר טובית רוזנצוויג²,

פרופ' זהר עמר³ וד"ר ישי נצר⁴, 1. מו"פ אזורי

השומרון ובקעת הירדן, 2. המרכז האוניברסיטאי אריאל

בשומרון, 3. אוניברסיטת בר אילן, 4. מו"פ ההר

איתור, אפיון ושימור זני הגפן העתיקים של ארץ

ישראל לייצור יין איכותי

ד"ר רוני קינג¹, ד"ר עמית דולב², דרור קפוטה³

ופרופ' דיוויד זלץ³, 1. רשות הטבע והגנים, 2. החברה

להגנת הטבע, 3. אוניברסיטת בן גוריון

הכלבת, החיסון האוראלי ואוכלוסיות הטורפים

ד"ר סיימון נמצוב, רשות הטבע והגנים

התמודדות עם נזקי חיות בר לחקלאות

מושב ח' (אולם 2.4)

היסטוריה – נוכחות יהודית במאות ה-19 וה-20

יו"ר: פרופ' ישעיהו גפני, האוניברסיטה העברית

בירושלים

ברכה סלי, אוניברסיטה העברית בירושלים

הרובע היהודי בירושלים תשכ"ז – תשל"ג:

ההתנחלות הראשונה ביו"ש?

ד"ר דותן גורן, אוניברסיטת בר אילן

נוכחות יהודית בהר הבית בטרם מדינה (-1948

1840)

ישראל מידד, מרכז מורשת מנחם בגין

יו"ש כשטחי פעולה של קבוצות המגן וארגוני

המחתרות העבריות בתקופת המנדט

יורם אלמכיאס, אוניברסיטת חיפה ומדרשת חברון

ארגון 'הדסה' בחברון 1919-1936

פרופ' אלכסנדר בליי, המרכז האוניברסיטאי אריאל

בשומרון

תרומת מאורעות 1929 להחלטת ההנהגה

הציונית לוותר על יו"ש

תוכן עניינים

6	מושב א' 30 שנה לפינוי ימית
6	מושב ב' ארכאולוגיה בתקופות קדומות
9	מושב ג' מים וסביבה ביישובי ההר ובקעת הירדן
12	מושב ד' היסטוריה - מציאות וזיכרון
14	מושב ה' שולחן עגול: מגוש קטיף למגרון: מה למדנו?
15	מושב ו' ארכאולוגיה בתקופת המשנה והתלמוד
17	מושב ז' חקלאות וטבע
21	מושב ח' היסטוריה - נוכחות יהודית במאות ה־19 וה־20
23	מושב ט' לזכרו של חנן פורת ז"ל
26	מושב י' מחקרים בתקופת המקרא

מושב א' 30 שנה לפינוי ימית

יו"ר: זלמן שובל, ח"כ (לשעבר) ושגריר ישראל בארה"ב (לשעבר)

הנסיגה מסיני בפרספקטיבה היסטורית-אסטרטגית

פרופ' משה ארנס, שר הביטחון (לשעבר) ויו"ר חבר הנאמנים במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

פינוי סיני, יחסי ישראל-ארה"ב והלחץ לויתורים טריטוריאליים בקמפ דייויד 1978

יורם אטינגר, מנכ"ל 'במחשבה שנייה': יזמה ישראלית-אמריקאית, (לשעבר) ציר בשגרירות ישראל בווינגטון לקונסול כללי ביוסטון, טקסס

הסכם קמפ דייויד והשפעתו על קבלת ההחלטות הישראליות בתחום שלום וביטחון

ד"ר גבי אביטל, הטכניון, יו"ר חוג פרופסורים לחוסן מדיני

הסכם ישראל-מצרים: ההיבט הכלכלי

פרופ' אריה רייך, דיקן הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן

מושב ב' ארכאולוגיה בתקופות קדומות

יו"ר: פרופ' דן בהט, הקרן למורשת הכותל

האלף הרביעי לפסה"נ בבקעת הירדן - מבט מבקעת פצאל

ד"ר שי בר, אוניברסיטת חיפה

בין השנים 2007-2012 נערכו חפירות ארכאולוגיות בכמה אתרים מהתקופות הכלקוליתית והברונזה הקדומה 1 בבקעת פצאל בחלקה הדרומי של בקעת הירדן. במסגרת החפירה נחשפו דגם פרישת היישוב במרחב ודגם מבנה מגורים השונים מהדגמים השכיחים באתרי התקופות: מן התקופה הכלקוליתית נחשפו לראשונה שרידי יישוב פרוז הכולל מספר מצומצם של מכלולי מגורים (לא יותר מעשרה), המפוזרים על שטח נרחב מאוד (למעלה מ-350 דונם). מכלול מגורים כזה מאופיין בבתי חצר נרחבים, כששטחה של כל יחידת מגורים וחצרות מגיעה עד שני דונמים. בין השאר נחפרו חלקים ממבנה ששטחו הוא הגדול ביותר שהתגלה עד היום בדרום הלבנט. מתקופת הברונזה הקדומה 1 נחשפו בבקעת פצאל שרידי שני יישובים פרוזים וצפופים הכוללים כ-12 מכלולי מגורים כל אחד. גם כאן הם בתצורת בתי חצר נרחבים אך על שטח מצומצם מאוד (יחסית לתקופה הכלקוליתית). השוואת האתרים מהתקופות השונות משקפת את הדינמיקה ההתיישבותית והכלכלית באזור זה באלף הרביעי לפסה"נ.

מערת חווה ומתקניה באבו-דיס כחלק מרצועת התעשייה הזעירה סביב ירושלים

ד"ר דלית רגב וליאור שפירא, קמ"ט ארכיאולוגיה

בקיץ 2009 נחפרה מערה על מדרונותיו המזרחיים של הר הצופים בשכונת אל-עזריה/אבו דיס. מערה זו כללה כמה מתקני עבודה. מעל המערה שכן בית חווה אשר לא שרד עקב בנייה אינטנסיבית באזור ואשר שימש מהמאה השביעית לפסה"נ ועד למאה הראשונה לסה"נ. השימוש במערה נעשה לצורכי תעשייה זעירה שכללה בית בד, אריגה, עיבוד דגנים וקטניות למאכל וגידול יונים. כן כללה המערה מקווה ובור מים.

בית החווה ומתקני התעשייה הביתית שבו הנם חלק מתופעה יישובית המאפיינת את אזור ירושלים בתקופות אלו. המאה השביעית לפסה"נ וכן המאות הראשונה לפסה"נ והראשונה לסה"נ הן תקופות שבהן הייתה אוכלוסיית ירושלים בשיאה, ובית המקדש עמד על תלו. אוכלוסיית העיר הקבועה ועולי הרגל הרבים לעיר יצרו באותן שנים דרישה מוגברת לצורכי מזון ולקרבות, דרישה שסופקה על ידי בתי החווה הרבים שהיו פזורים מסביב לעיר. מספרם של בתי חווה אלו ומתקני התעשייה הביתית שבהם עלה מאוד בתקופות הנדונות.

השימוש במערה באל-עזריה/אבו דיס ובבית החווה ששכן מעליה החל כאמור במאה השביעית. אך שלא כחלקן הגדול של בתי החווה מסביב לירושלים נראה כי חווה זו לא ננטשה במהלך התקופה הפרסית. אדרבא, לפי הממצא מהמערה נראה כי בית חווה זה המשיך להתקיים לאורך התקופות הפרסית, ההלניסטית והרומית הקדומה עד לחורבן הבית בשנת 70 לסה"נ.

מערת קבורה ליד אל ח'דר וקבורה במערות טבעיות ביהודה מסוף ימי הבית הראשון

ד"ר יובל ברוך ואלכסנדר ויגמן, רשות העתיקות

במערת קבורה שנחפרה ליד הכפר אל-ח'דר שמדרום לירושלים, התגלה מכלול קרמי הומוגני בעל כ-200 כלים ותכשיטי נחושת בודדים. הממצאים כולם מתוארכים לפרק הזמן שבין המחצית השנייה של המאה השמינית לפסה"נ לראשית המאה השישית לפסה"נ. כמו כן התגלו עצמותיהם של עשרה נקברים לפחות. מערת הקבורה מאל-ח'דר היא חלק משדה קבורה רחב ידיים המונה כעשרים קברים לפחות. תכניתם של חלק מהקברים שתועדו בבית קברות זה, כוללת מרכיבים אדריכליים האופייניים לקברים של ימי הבית הראשון, אם כי התברר ששדה קבורה זה היה בשימוש גם בתקופה הפרסית ועד לשלהי ימי הבית השני, ואף נוספו לו קברים חדשים. להערכתנו, בית הקברות מאל-ח'דר שימש את תושבי היישוב שהתקיים בחורבת אל-קציר הסמוכה.

תכניתה האדריכלית של מערת הקבורה הנדונה מיוחדת בהשוואה לתכניתן של מערות הקבורה המוכרות ביהודה מסוף ימי הבית הראשון. מרביתן הן מערות קבורה חצובות בסלע, ולהן חזית אופיינית בעלת פתח קטן שנחסם בגולל של אבן. חדר הקבורה עצמו הוא חלל רגולרי שתכניתו כוללת ספסלים חצובים המסודרים מסביב לבור עמידה רבוע או משני צדדיו. לעתים, בפינת החדר אף נחצב בור קטן ששימש כמאספה. לעומת זאת, מערת הקבורה הנדונה היא מערה קרסטית טבעית שחללה הורחב, ונבנו בתוכה ספסלים. בחזיתה נבנה קיר מאבני שדה. הכניסה למערה נעשתה דרך מעבר מדורג בנוי אף הוא מאבני שדה. נראה כי מערת הקבורה ליד אל-ח'דר מייצגת קבר מטיפוס שטרם זכה להתייחסות במחקר, אך אנו סבורים כי קבורה במערות טבעיות הייתה נפוצה הרבה מעבר למה שמשקף ברקורד הארכאולוגי. בהרצאה הנוכחית נציג את הממצא בהקשרו הכרונולוגי והרגיונלי ונביא מקבילות לקברים דומים מאזורים אחרים בארץ ישראל ובעבר הירדן.

ח'רבת א-דור, יישוב כפרי מתקופת הברזל 2 במורדות המערביים של השומרון

בנימין הר-אבן, יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה

במהלך קיץ 2005 נערכה חפירת הצלה מטעם קצין מטה ארכיאולוגיה ביו"ש בחורבת א-דור (202741/660102). החורבה נמצאת במורדות המערביים של השומרון, בתחומה של ארץ אפרים, בין הכפרים א-לובן לראנטיס. האתר שוכן במדרון הדרומי של שלוחה מתונה מדרום לנחל שילה, בתחום גבעות הביניים שבין ההר והשפלה, לא הרחק מהדרך הראשית, גופנא - אנטיפאטריס, העולה מהשפלה לגב ההר.

בחפירה נחשפו שרידי כפר המוקף בקיר תוחם על פני שטח של כחמישה דונמים. בשטח הכפר מבחינים במספר רב של יחידות מגורים. בחפירה נחשפו שרידיהם של שני מבנים. אחד המבנים שנחפר נמצא במרכז היישוב. המבנה הוא מטיפוס בית בעל ארבעה מרחבים, המחולק על ידי קירות של עמודים לשלושה מרחבי אורך ומרחב אחורי.

הממצא הקרמי שנחשף בחפירה מתוארך למאה השמינית לפסה"נ. מממצאי החפירה ניתן ללמוד שאזור זה נפגע וננטש, ככל הנראה, במהלך מסעות הכיבוש האשורי בשלהי אותה מאה. היישוב בח'רבת א-דור הוא אחד מהיישובים הרבים מתקופת הברזל 2 אשר התקיימו בחלק זה של המורדות המערביים של השומרון.

החפירות החדשות בחורבת בורגין; עונות 2011-2012

ד"ר פיטר גנדלמן, אלון קליין ואמיר גנור, רשות העתיקות

היישוב העתיק חורבת בורגין שוכן בלב שפלת יהודה, בתוך פרק מערות עדולם המנוהל על ידי קק"ל (הקרן הקיימת לישראל). כחלק מפיתוח הפרק ומתוך כוונה להכשיר את האתר למבקרים יזמה קק"ל ומימנה חפירה ארכאולוגית רחבת היקף, שבמהלכה נחשפו על ידי רשות העתיקות שרידים של עשר שכבות ארכאולוגיות.

משלב ההתיישבות הראשון נחשפו בשטח שנחפר שרידי מבנים גדולים המתוארכים למאות החמישית והרביעית לפסה"נ - התקופה הפרסית. חלק מהמבנים הללו המשיכו להתקיים עד ראשית המאה הראשונה לפסה"נ.

בימי בית שני נבנה בשטח מבנה ציבור גדול ומרשים, וסמוך לו נבנו בתי מגורים. מתחת לפני הקרקע הוכשרו מתקנים תת-קרקעיים רבים המתפרסים לאורך מאות מטרים ובכמה מפלסים. המבנים והמתקנים המשיכו להתקיים עד למרד בר-כוכבא. בית קברות אזורי הכולל עשרות מערכות קבורה מפוארות, נחצב בשלוחות ממזרח ומצפון ליישוב.

בשלהי המאה הרביעית או ראשית המאה החמישית לסה"נ הוקמה באתר כנסייה בסיליקלית גדולה עם אפסיס במזרח ורצפות פסיפס צבעוני הכולל עיטור בדגמים גאומטריים באולם התווך ובסיטראות. הבסיליקה כללה נרתקס רחב, חדר בפטיסטיריום וכנראה גם אטריום.

במחצית השנייה של המאה השישית פורקה הבסיליקה באופן חלקי והוחלפה בבסיליקה גדולה יותר, שגם לה פסיפסים צבעוניים. לקומפלקס החדש נוספו מרחבים שלחלקם הייתה רצפת פסיפס. הכנסייה חדלה לתפקד בתקופה האומאית, והיא נהרסה כליל קרוב לוודאי ברעידת האדמה של שנת 749.

באתר נחשפו שרידי בנייה מהתקופות האסלאמית הקדומה והצלבנית ומהתקופה העות'מאנית. בתי הכפר משלהי התקופה העות'מאנית-המנדטורית הם שלב ההתיישבות האחרון בחורבת בורגין.

על פי הממצא הארכאולוגי על פני השטח ובתת-הקרקע, חורבת בורגין הייתה אחד היישובים הגדולים והמרכזיים בשפלת יהודה בכל התקופות אך בעיקר בתקופת הבית השני, עת שימש מרכז לאוכלוסייה יהודית, ובתקופה הביזנטית כמרכז לפעילות נוצרית.

מושב ג' מים וסביבה ביישובי ההר ובקעת הירדן

יו"ר: פרופ' משה ענבר, אוניברסיטת חיפה

פתרון להפחתת ריכוז פורמאלדהיד באוויר באזור תעשייה אריאל

ששי סיגאוי^{1,2}, פרופ' ישעיהו ניצן¹ וד"ר מרינה ניסנביץ^{3,1}

1 המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

2 אוניברסיטת בר אילן

3 מו"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן

הביוטכנולוגיה המודרנית משתמשת יותר ויותר במיקרואורגניזמים ו/או אנזימים לפירוק תרכובות רעילות מהסביבה (bioremediation). פורמאלדהיד (FA) הנו חומר חשוב בתעשיות השונות (תעשיות העץ, הטקסטיל, התרופות הרטגנטיים ועוד), אך הוא גם רעיל לסביבה, ולכן יש לשאוף להוריד את ריכוזו אל מתחת לסף הרעילות (באוויר: TLV=0.3ppm).

נמצא כי באזור התעשייה של ברקן ישנם כמה מפעלים הפולטים חומר זה לסביבה בטווח סף הרעילות ואף למעלה מזה.

האנזימים פורמאלדהיד דה הידרוגנאז (FdDH) ואלכוהול אוקסידאז (AOX) משמרי *H. polymorpha* הנם אנזימים הידועים ביכולתם לפרק תרכובות המכילות מספר מועט של פחמנים (C1-C4) ובכללם אלדהידים וקטונים.

בעבודה הנוכחית נעשה שימוש בשני אנזימים אלו וכן בתאי השמרים *H. polymorpha* על מנת לבנות ביוסנסור וביווראקטור לגילוי פורמאלדהיד והפחתתו מהאוויר. האנזים AOX אשר איננו דורש קופקטור חיצוני לשם פעילותו, קובע בפולימרים ותומכים שונים ושימש לבניית ביווראקטור וביוסנסור לזיהוי פורמאלדהיד מהאוויר. האנזים FdDH אשר דורש לשם פעילותו קופקטור NAD+, שימש לצורך בניית ביווראקטור. בנוסף לכך נבחנה האפשרות להשתמש בתאי השמרים השלמים הן לבניית ביווראקטור והן לפיתוח ביוסנסור ל-FA. נמצא כי האנזימים AOX ו-FdDH וכן תאי השמרים הורידו את ריכוז ה-FA פי עשרה מהביקורת ואל מתחת לסף הרעילות.

העברה של האוויר המזוהם עם FA דרך ריאקטור עם אנזימים או תאים מקובעים באופן רציף יכול לתת מענה לבעיית זיהום האוויר באזורי תעשייה. שימוש בביוסנסור הפשוט והזול יכול לשמש ככלי אזהרה ולהתריע על סכנה בריאותית לעובדי המפעלים.

איתור צבירי בולענים באמצעות שיטות חישה מרחוק קרקעית ומוטסת באזור ים המלח

נפתלי גולדשגרי¹, אילן עזריה², ד"ר אורי בסון³ ואורי קומורניק⁴

1 המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון והתחנה לחקר הסחף

2 גאוסנס (Geosense)

3 סנסיין שירותי מ"ג, (Sensin GIS Geospatial Services)

4 המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

תופעת בולעני הקריסה (Collapse Sinkholes) באזור חופי ים המלח מוכרת כמה עשרות שנים. תופעת היווצרות הבולענים צוברת תאוצה כתוצאה מהתייבשות הים וירידת המפלס המתמדת. קצב היווצרות הבולענים יוצר שינוי מתמיד בצורת החוף ובתכונות הקרקע, המים והצמחייה באזורים אלה. במהלך השנים האחרונות התפתחו למעלה מ-1000 בולענים כתוצאה מקריסת שכבות הקרקע העליונות. הבולענים הגדולים הנראים על פני שטח, יכולים להגיע לקוטר של 25 מטר ולעומק של 20 מטר. תפוצת הבולענים מתמקדת בכמה עשרות אתרים בעלי אופי שונה. הבולענים מהווים איום משמעותי לחיי האדם ולפעילותו לאורך חופי ים המלח בישראל ובירדן.

במחקר זה נבחנו תכונות הקרקע של אזורים שבהם מצויים בולענים ובהם קיימים בולענים בהתהוות. הבחינה נעשתה באמצעות ספקטרוסקופיה וחישה מרחוק אקטיבית, GPR ו-FDEM, ברזולוציה מרחבית גבוהה ובמגוון רחב של תחומים אלקטרומגנטיים. במהלך המחקר נלקחו מדגמי קרקע משני אתרים שונים בקרבת חמי עין גדי, ובוצעו בדיקות לקביעת התכונות הספקטרליות המבטאות את תכולת המים ואת ההרכב המכני של הקרקעות. במקביל נבדקה המוליכות החשמלית בתת-הקרקע של אזורים אלה. תוצאות הבדיקות הראו כי קיימים הבדלים בתכונות הקרקע: ברטיבות, בהרכב המכני של הקרקע ובמוליכות החשמלית. השילוב בין השיטה הפסיבית לשיטה האקטיבית הביאה ליכולת הבנה וניתוח טובה יותר של תהליך היווצרות הבולענים.

מערת הגיר הארוכות בישראל

בועז לנגפורד ופרופ' עמוס פרומקין, האוניברסיטה העברית בירושלים והמרכז לחקר מערות (מלח"ם)

על אף קוטנה היחסי נתברכה ארץ ישראל בעולם-מערות עשיר. עולם זה כולל אלפי מערות פערות בכל סוג מסלע כמעט הקיים בארץ, ובפריסה בכל חלקיה – מהר החרמון בצפון ועד ראש מפרץ אילת בדרום. המערות הנפוצות ביותר הן מערות טבעיות שנוצרו בתהליכי המסה קרסטיים בסלע גיר ובסלע מלח. בהרצאה יוצגו מערות הגיר הארוכות בישראל, בלי מערות המלח שזכו להתייחסות נפרדת ועדיין ראויות להתייחסות כזו.

בשנת 1983 פורסם בכתב העת לחקר מערות, 'נקרות צורים', מאמר קצר המסכם את רשימת המערות הארוכות בישראל. בשנים שחלפו מאז כתיבת המאמר חלו שינויים רבים ברשימה. שינויים אלו נבעו בראש ובראשונה מגילויין של מערות חדשות שאורכן הרב הציב אותן עמוק ברשימה המוכוונת, וכן מהפיתוח הרב ביכולות 'המערנות' בארץ. דוגמה להתקדמות ולשיפור יכולות אלו היא היכולת לפרוץ נתיבים ומעברים צרים במטרה להגיע למחוזות בלתי מוכרים במערות השונות. כך התגלה אגפה הדרומי של מערת עבוד – מערה מפותחת במערב השומרון. אורך הקטע שהתגלה מגיע ל-150 מטר המורכבים ממחילות ומחדרים שבהם התגלו ממצאים ארכאולוגיים משמעותיים מתקופת הברונזה ומן התקופה הכלקוליתית. שיפור נוסף בוצע בתחום מדידות ומיפוי המערות, בעיקר בסוג הטכנולוגיה המשמשת לפעולה זו. כך לדוגמה 'התארוך' מידותיה של מערת ערק א-נעסנה שבמזרח בנימין מ-310 מטר, על פי מדידות חוג הנוער של המלח"ם בשנת 1980, ל-1150 מטר, על פי המדידות של בועז לנגפורד ומיקה אולמן בשנת 2010. התפתחויות אלו הובילו להחלטה לבצע מיפוי מלא למערות הארוכות בישראל על מנת להבין את התמונה לאשורה. לאחר שנתיים של עבודה מאומצת נראה כי ניתן להרכיב את הרשימה מחדש ולהבין את התמונה הערכנית.

מיפוי אגני השקעה בבקעת הירדן כבסיס ידע למחקרי מי תהום

ד"ר נמרוד ענבר², ד"ר יעקב אנקר¹, פרופ' משה רשף² והילה נבון²

1 מ"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן
2 אוניברסיטת תל אביב

בקע ים המלח, מים המלח מדרום ועד הכינרת מצפון, מורכב מסדרה של אגני השקעה המופרדים על ידי אוכפים סטרוקטורליים מוגבהים. בבסיס מבנים אלו מונחים סלעים פרה-נאוגנים אשר מרכיבים גם את האקוויפרים הקרבונטיים שבשולי בקעת הירדן. סלעי המילוי מכילים אקוויפרים הבנויים מרצף סלעי משקע נאוגנים, בעיקר קלסטים ואבפוריטים, במליחות גבוהה. בנוסף לכך, טור סלעי המילוי כולל שכבות אקוויקלודיות הבנויות בעיקר מחרסיות וחורים.

הזנת מערכת האקוויפרים הנאוגנים של בקעת הירדן מבוססת ברובה על זרימה מהאקוויפרים הקרטיקונים של שולי הבקע דרך העתקי השוליים. מחקרים אשר למדו את הקשרים ההידראוליים בין האקוויפרים של שולי הבקע לסלעי המילוי, מציינים כי אזורים מורמים של החתך הקנומן-טורוני נמצאים בבקע גם בעומק רדוד יחסית, ומהווים מאגר מי תהום שפירים. מצב כזה יאפשר הפקת מים אלו קודם להמלחתם וזאת

בעלות כלכלית נמוכה. עדות לקיומה של מערכת זו מצויה במעיינות אשר שופעים מים במליחות נמוכה לאורך מבנים באזור הבקע (יריחו, עוג'ה, פצאל ועוד).

בשל מחסור בנתונים גאולוגיים של סלעי המילוי בבקע אשר בתת-הקרקע (כתוצאה מהיעדר קידוחים עמוקים), האינפורמציה היחידה שקיימת לגבי השכבות הרדודות והעמוקות, מצויה בקווים סייסמיים. המחקר הנוכחי עוסק בבניית מודל סטרוקטוראלי של שכבות המילוי הקלסטיות עד האקוויפר הקרבונטי, בין צפון ים המלח בדרום לאגן בית שאן בצפון, על ידי עיבוד ופענוח מחודש של חומר סייסמי קיים.

מערכת פילוט במעונות המרכז האוניברסיטאי אריאל לטיפול בתשטיפי אזורים אורבניים ותעשייתיים על ידי פילטר ביולוגי משופעל

מרי טל^{1,2}, ד"ר יעקב אנקר¹ וד"ר מרינה ניסנביץ²

1 המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

2 מ"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן

תשטיפים אורבניים ותעשייתיים עלולים להוות סכנה לאיכות מי התהום בפרט במרחב שומרון, יהודה ובנימין המהווה את אזור המילוי למאגר מי התהום החשוב ביותר באזורנו אקוות ההר. אופיו הקרסטי של האזור מגדיר אותו כבעל רגישות גבוהה לזיהום של מי התהום. רצף השנים השחונות האחרון גורם להרעה במאזן המים ולהגברת הרגישות לזיהום עקב ירידת מפלסים והקטנת אוגר האקווה. שילוב זה מחייב מציאת פתרונות שיאפשרו שימוש מיטבי במי נגר אורבניים ותעשייתיים הזורמים בעתות שיטפון, וטיובם לרמה שתמנע פגיעה אפשרית בבתי גידול טבעיים ובמי התהום. בעוד שבאזור מישור החוף יישום טיפול מעין זה עשוי לכלול אגני הצפה בלבד, באזורים קרסטיים נדרש מערך טיפול הכולל גם שיכוך אנרגיית הזרימה על מנת למנוע ארוזיה מוגברת במורד הזרימה והצפת שטחים בשפלת החוף.

מערכת הפילוט שנבנתה למטרת מחקר זה כוללת מערך ביופילטרציה מבוסס אגרגט אפר פחם תחתי. התכנון והיישום מונחי פיתוח סביבתי בעצימות נמוכה המיועדים לצמצם את הפגיעה בסביבה הטבעית ולהבטיח קיימות גבוהה לאורך שנים. במהלך המחקר התבצעו בדיקות של איכות התשטיפים האורבניים והתעשייתיים, ואלה הראו כי המערכת מספקת פתרון אולטימטיבי לבעיית הזיהום. המערכת הראתה אחוזי הרחקה גבוהים (מעל 90%) של מזהמים אורגניים, מוצקים מרחפים, וחיידקים קוליפורמיים. על פי הנתונים שהתקבלו בשנתיים האחרונות, המערכת מספקת מים באיכות גבוהה העומדת בתקני בריאות העם 2010 להזרמה לנחלים ולהשקיה.

מושב ד' היסטוריה - מציאות וזיכרון

יו"ר: פרופ' יוסי כץ, אוניברסיטת בר אילן

ביקור הקיסר פרנץ יוזף הראשון בירושלים בשנת 1869

ד"ר מילכה צלמון, האוניברסיטה העברית בירושלים

המחקרים על השינויים הפוליטיים שחלו בארץ ישראל ובמזרח התיכון כולו במאה התשע עשרה, מצביעים על עלייה במספר הנוסעים והמבקרים בארץ בעקבות התמורות הפוליטיות ושיפור אמצעי התחבורה הימית לארץ ישראל.

בין הבאים בורם המבקרים היו אישים רמי מעלה רבים, ביניהם פרנץ יוזף הראשון, קיסר הממלכה האוסטרו-הונגרית, בנו רודולף, וקיסר הקיסרות הגרמנית, וילהלם השני.

ההרצאה באה לבחון את היבטיו השונים של מסע הקיסר פרנץ יוזף לארץ ישראל בשנת 1869. האם היה מסע זה אפיזודה חולפת או מפנה משמעותי בתולדותיה של ארץ ישראל, ובאיזו מידה היה זה ביטוי לתמורות ביחסו של הקיסר אל יהודי הממלכה האוסטרו-הונגרית.

במהלך ההרצאה תיערך גם השוואה בין מסעו של פרנץ יוזף למסעו של הקיסר וילהלם השני בשנת 1898 ולמוקדי פעילותו.

אבקש להוכיח כי עצם פיתוחם של אמצעי התחבורה בעקבות ביקוריהם היוו עידוד להתפתחות הכלכלית של הארץ ובכך קידמו את ההתיישבות היהודית בארץ ישראל וחיזקה. גורם זה היה בעל חשיבות מכרעת בתולדות הציונות.

כמו כן אבקש לאשש את ההנחה כי ביקורו של הקיסר פרנץ יוזף בבית הכנסת 'תפארת ישראל' ברובע היהודי בירושלים ותרומתו להשלמת הבנייה לא היו רק מחווה נימוסי אלא ביטוי למדיניות אוהדת לעם היהודי. מדיניות זו זיכתה את הממלכה האוסטרו-הונגרית בפי אזרחיה היהודיים בכינוי 'מלכות החסד'.

פעולת הנקם של מאיר הר־ציון: מציאות וזיכרון

אפרת זקבן, אוניברסיטת בר אילן

בסוף חודש דצמבר 1954 יצאו שושנה הר־ציון וחברה, עודד וגמייסטר, לטיול במדבר יהודה. במהלכו הם חצו את גבול ישראל-ירדן ונרצחו על ידי בדווים משבט ראשדיה באזור נחל ערוגות בתוך שטח ירדן. בליל החמישה במרץ 1955 יצאו מאיר הר־ציון, לוחם ביחידה 101 ובצנחנים, וכמה מחבריו לנקום את דמם. הם פשטו על מאהל בדווי במדבר יהודה, כתשעה קילומטרים ממזרח לגבול ישראל-ירדן, באזור שבו נרצחו השניים, שבו חמישה בדווים חפים מפשע שאותם ניסו לתחקר בלי הצלחה, רצחו ארבעה מהם ואת החמישי שחררו על מנת שיספר לבני שבטו על מה נרצחו האחרים. לאחר מכן הם חזרו לשטח מדינת ישראל, נעצרו על ידי הצבא וישבו במעצר כחודש עד לשחרורם, בלי משפט.

ההרצאה תעסוק בזיכרון הציבורי שבמרכזו פעולת הנקם של מאיר הר־ציון ובתמורות שחלו בו עד למחצית שנות השמונים, והיא תתבסס על מחקר המצביע על תהליך הזיכרון כתהליך של הזכרה והשכחה מכוונים שנועדו לשרת את הנרטיבים והאידאולוגיה של האליטה. הזיכרון הציבורי משתנה בהתאם למידת הרלוונטיות שלו לחברה הזוכרת ומשקף את ערכי החברה ואת התמורות שחלו בה בתקופות שונות.

התמורות שחלו בתפיסותיה ובערכיה של החברה הישראלית החל משנות השבעים של המאה הקודמת ניכרים בשיח הציבורי שעסק בפעולת הנקם של מאיר הר־ציון.

הרב שלמה גורן עם 'אנשי הגבעות' על עמדתו בדבר מסירת חבלי ארץ ישראל במסגרת הסכמי שלום - התנגדות מול ממלכתיות

ד"ר שפרה מישלוב, אוניברסיטת בר אילן ומכללת אורות ישראל

הרב שלמה גורן (1918-1994) היה הרב הראשי לצה"ל בין השנים 1948-1971, הרב הראשי לתל-אביב-יפו בין השנים 1971-1972 והרב הראשי לישראל בין השנים 1972-1983. במהלך השנים השיב הרב גורן לשאלות הלכתיות רבות שהופנו אליו, פרסם ספרים ומאמרים רבים שבהם הביע את עמדתו ההלכתית וההגותית במגוון נושאים הנוגעים להוויה היהודית והישראלית, ועמד בקשר קרוב עם מנהיגים ואישי ציבור.

בין הנושאים שעמדו במרכז עולמו, היה מצוות 'יישוב ארץ ישראל' ויישומיה בימיו כחלק מתפיסתו הלאומית. הרב גורן נטל חלק פעיל במלחמת ששת הימים כרב הראשי לצה"ל והיה מהראשונים לפקוד את האזורים שנכבשו במלחמה. מאוחר יותר הוא תמך בתנועת גוש אמונים ובהתיישבות במקומות אלה, ועמד לימין המתיישבים בהכוונה הלכתית ובתמיכה מעשית. עם תחילת הדיונים על מעמד אזורים אלה במסגרת הסכמי קמפ-דיוויד בתקופת כהונתו של מנחם בגין כראש הממשלה נקלע הרב גורן, שניהן אז כרב הראשי לישראל, לקונפליקט חריף. מחד גיסא הוא התנגד למסירת שטחי ארץ ישראל במסגרת הסכמי שלום, ומאידך גיסא ראה ערך רב בקשריו עם ההנהגה המדינית לצורך השפעה על עיצוב דמותה היהודית של המדינה ולא רצה לפגוע בהם. לכך נוספה המורכבות בעמדתו ההלכתית בדבר תוקף קדושת ארץ ישראל באזורים שנכבשו. הוא סבר כי מעמדם ההלכתי של שטחי חבל סיני ורמת הגולן הנו פחות, והוא נאות לפשרות בנוגע לאזורים אלה.

ההרצאה תעסוק בקונפליקט האמור ובמורכבות עמדותיו של הרב גורן בנושא. כן תדון היא בתמורות שחלו בהכרעותיו בדבר אופן ההתנהלות הרצוי כלפי החלטות הממשלה על הסכמי שלום תמורת מסירת שטחי ארץ ישראל בשנות כהונתו כרב הראשי לישראל ולאחריהן.

הר הצופים ההיסטורי והר הצופים של היום

אשר גרוסברג, ירושלים

יוסף בן מתתיהו כתב כי בימי הבית השני קראו בשם 'סקופוס' למקום שנמצא בדרך הבאה לירושלים מצפון, שממנו ראו לראשונה את העיר ואת המקדש, וגם ההר כולו נקרא בשם זה. קרוב לוודאי שהשם העברי של המקום היה 'צופים', ולכן ההר יכול להיקרא הר הצופים. במקורות חז"ל ארץ ישראליים השם הר הצופים אינו מופיע, ואילו השם 'צופים' משמש במשמעות מורחבת של כל מקום שרואים ממנו את המקדש או את ירושלים.

את ה'צופים' ואת הר הצופים ההיסטורי ניתן לזהות עם הגבעה הצרפתית (גבעת שפירא) של היום. זיהוי זה מופיע במפות רבות מהמאה התשע עשרה שבהן נרשם 'הר הצופים' או 'צופים' ליד הפסגה המזרחית של הגבעה הצרפתית - ראס אל משאריף, וכן בספרות המחקר של המאה העשרים.

היום מקובל לקרוא בשם הר הצופים לרכס שבו נמצאים קמפוס האוניברסיטה העברית ובית החולים הדסה. המעבר של השם הר הצופים למקומו הנוכחי החל עם רכישת הקרקעות במקום זה לצורך הקמת האוניברסיטה העברית ונמשך לאחר הקמתה. במפות מהמאה העשרים נעשה המעבר של הר הצופים למקומו החדש בכמה שלבים: 1. למורד הדרומי של הר הצופים ההיסטורי, 2. למדרון הצפוני של רכס האוניברסיטה, 3. למקומה של האוניברסיטה. במפות הטופוגרפיות של היום מסומן הר הצופים בשלב השני. ספרות ידיעת הארץ העבירה למקום החדש גם את המקורות ההיסטוריים על ה'צופים' והר הצופים. בהרצאה יוסבר תהליך מעבר השם הר הצופים למקומו הנוכחי, והוא יודגם בעזרת מפות טופוגרפיות ועירוניות.

פרשת סבסטיה ולקחיה

פרופ' יוסי גולדשטיין, המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

בשבעה בדצמבר 1975 הורה ראש הממשלה, יצחק רבין, לשר הביטחון, שמעון פרס, ולרמטכ"ל, מרדכי (מוטה) גור, להוציא לאתר וגם בכוח מתנחלים מגרעין 'אלון מורה' שהתיישבו בסבסטיה שבשומרון. הוראה זו ניתנה לאחר שצה"ל, בדיעתם של השניים, לא עשה מאמץ רב מדי לעצור אותם. בעקבות ההוראה פרצה סערת רוחות עזה בחלק מהציבור, שהורכב רובו ככולו מאלה שהזדהו עם מפלגות הימין, וגובה באישים בולטים בהתיישבות העובדת. צידודם של פרס וגור בהתיישבות שם וכן של עוזריו-מקורביו של רבין, אריאל שרון ורחבעם זאבי, והמסר החד-משמעי שהעבירו המתנחלים – כי בניגוד לעבר לא יצייתו לצה"ל אם ינסו לפנותם – מנעו בסופו של דבר את הוצאתם בכוח. פרס כבר ניסה בחודשים הקודמים להגיע לפשרה עם אנשי הגוש ועם גרעין 'אלון מורה' על התיישבות בשומרון, אך רבין התנגד לכך בכל מחיר, ואכן ניסיונותיו של שר הביטחון נכשלו.

מעבר לתיאור הפרשה אנסה להסביר במהלך ההרצאה את המניעים ואת הסיבות לניסיונות ההתיישבות בסבסטיה, את יחסי הכוחות הפוליטיים הנוגעים בפרשה ובמיוחד את תוצאותיה. אחת המסקנות שאותן אבליט, היא שהפרשה היוותה את אחת הסיבות המרכזיות לסיום כהונתו של רבין ולמהפך הפוליטי שחל בעקבות התנהלותו כראש הממשלה בפרשה זאת.

מושב ה' שולחן עגול: מגוש קטיף למגרון: מה למדנו?

יו"ר: חגי סגל עיתונאי

פרופ' יוסי כץ, יו"ר הקתדרה ללימודי תולדות הקק"ל ומפעליה באוניברסיטת בר אילן

ד"ר חיים משגב, מכללת נתניה

ד"ר ענת רוט, מנהלת מכון מגלי"ם (המכון הגבוה ללימודי ירושלים)

ד"ר איתן אורקיבי, המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון ואוניברסיטת תל אביב

צבי הנדל, ח"כ (לשעבר) ויו"ר המועצה למלחמה בסמים

מושב ו' ארכאולוגיה בתקופת המשנה והתלמוד

יו"ר: חנניה היזמי, קמ"ט ארכאולוגיה, אזור יהודה ושומרון

חורבת ג'ברה - יישוב ומחילות מסתור במערב השומרון בימי הבית השני

נפתלי אייזיק, עוזי גרינפלד ואייל פריימן, קמ"ט ארכאולוגיה

בעקבות הכוונה לשנות את תוואי קו התפר ולהסיטו מערבה (נ"צ כללי 220315/68575) נערכה במהלך החודשים אוגוסט - דצמבר 2011 חפירת הצלה בשלושה שטחים שבהם אותרו עתיקות, שחלקם נתגלו בסקר מקדים בתוואי המבוקש, וחלקם נחשפו במהלך העבודות לפריצתו. שטחי החפירה מאופיינים במסלע טרשי וטרסות חקלאיות שנבנו על מדרונות משופעים ובגאיות. בשטח A נחפרו שלוש גתות, בית בד קטור (ים'), מגדל שדה רבוע ושתי מערות קבורה. מערה אחת מתוארכת לתקופות הברזל והפרסית, והשנייה לתקופה הרומית הקדומה. בשטח B נחפרו שלוש מערות מגורים ושרידיהן של 13 מערות קבורה שנפגעו על ידי העבודות לפריצת התוואי. מכלול הקבורה נמצא צמוד לאתר הקדום נציף א-ג'ביל ומדרום לו, והוא מתוארך לימי בית שני והתקופה הרומית. בשטח C נחפרו שלושה ריבועי בדיקה לאורך טרסה חקלאית אשר הניבו ממצא קרמי מעורב החל מתקופת הברזל וכלה בתקופה המוסלמית הביניימית. בשטח החפירה המרכזי נחשפו מבנים, שלוש מערכות של חללים, מחילות תת-קרקעיות ומערת בית בד. הממצא העשיר שנתגלה, מתוארך לתקופות הפרסית, ההלניסטית והרומית הקדומה.

חורבת אבו-דנין (מודיעין עילית) - יישוב מתקופת ימי הבית השני

יבגני אהרונוביץ', קמ"ט ארכאולוגיה

בשנים 2004-2005 נערכה באתר חורבת אבו-דנין חפירת הצלה מטעם קמ"ט ארכאולוגיה ביו"ש. האתר (נ"צ 203700/648100) שוכן בשוליים המזרחיים של שפלת בנימין, בלב אזור גבעות המאופיין בנוף טרשי של סלעי גיר קשה, ומשתרע על פני שטח של ארבעה דונמים. באתר נחשף יישוב קטן ומפורז שבמרכזו גוש בניינים מתוכנן היטב. בגוש המרכזי כלל כל בניין יחידה מרכזית של צדה חצר רחבת ידיים, ולעתים גם יחידה נספחת. בחפירה נחשפו שלושה מבנים במלואם הנמצאים בשוליים הצפוניים של האתר. בניין נוסף (בניין IV) הממוקם במרכז האתר, אף הוא נחפר, ונמצאו בו מספר רב של אבני גזית משולכות בבנייה וכן פריטים אדריכליים רבים הכוללים שני קטעי כרכוב מפואר ושברי עמודים בשימוש משני. ריכוז הפריטים האדריכליים, אפשר שמצביע על מבנה ציבורי ואולי גם היתכנות לקיומו של בית כנסת באתר או בסביבתו הקרובה. היישוב בח'רבת אבו א-דנין הוקם במאה השנייה לפסה"נ בהתאם למגמה כללית של פיתוח מואץ של יישובי חבל בנימין בצל התעצמותה של ירושלים. היישוב שגשג במהלך המאה הראשונה לסה"נ עד מרד בר-כוכבא. במאות הרביעית עד השישית לסה"נ חודשה ההתיישבות בחורבות הכפר בהיקף מצומצם על יד אוכלוסייה חדשה.

שרידי מבנים שלא נחפרו ונמצאו חשופים מעל פני שטח, אפשרו את סרטוט התכנית הכללית של היישוב. תכנית זו מוסיפה נדבכים חשובים של מידע על אדריכלות של יישוב כפרי בימי בית שני - בית המגורים בפרט ותכנון היישוב בכלל.

חידושים מחפירות תל שילה, עונת 2011

מיכל הבר, קמ"ט ארכאולוגיה

בקיץ 2010 החל פרויקט מתמשך לפיתוח, לשימור ולחפירות ארכאולוגיות בתל שילה מטעם קמ"ט ארכאולוגיה, בסיוע המועצה האזורית מטה בנימין ועמותת שילה הקדומה. בפרויקט נוטלים חלק קבוצות מתנדבים של תלמידי תיכון, של מכינות קדם צבאיות ושל מתנדבים נוצרים אוונגליסטים לצד פועלים מקומיים של קמ"ט ארכאולוגיה.

בעונת החפירות השנייה שהתקיימה בין יוני לנובמבר 2011, התרכזה החפירה במדרון הדרום-מערבי של התל (שטחים N1-N2). בשטח N1 נחשפו שרידים של שני מבנים גדולים (A ו-B) שסמטה רחבה מפרידה ביניהם. המבנים נבנו בשלהי התקופה הביזנטית (מאה שישית לספירה), המשיכו לשמש - תוך מספר שינויים ותוספות - במהלך התקופה המוסלמית הקדומה וננטשו בתקופה הממלוכית. המבנים בנויים בחלקם על גבי שרידים קדומים מימי בית שני ותקופת הברזל 2. בשלב זה לא ניתן להגדיר בבירור מה היה אופיים של המבנים הקדומים. לעומת זאת, המבנים המאוחרים והוהו כחלק משכונת מגורים, שככל הנראה, נבנתה בזיקה ל'קריית הכנסיות' שבה נחשפו שתי כנסיות ביזנטיות הממוקמות כ-50-100 מטר מדרום.

המכלול התוחם את הסמטה ממערב (מבנה A) נחשף כמעט בשלמותו. בשלבו הראשון נבנה הגרעין הקדום. הוא מתוארך לסוף התקופה הביזנטית ומכיל יחידה מלבנית עם שורה של חדרים מרוצפים ומגדל רבוע קטן בעל פתח מרשים לאבן גולל. לאחר מכן, במהלך התקופה המוסלמית הקדומה (מאה שביעית) נבנו אגפים חדשים מצפונה ומדרומו. במאה השביעית לספירה נבנה מבנה B ואתו הסמטה שהפרידה בינו לבין מבנה A. המבנה שחפירתו טרם הושלמה, הכיל שלושה חדרים לפחות. בחדר הדרום-מערבי התגלה בית בר מטיפוס קורה ומשקולות. בבית הבר נמצאו אלמנטים קדומים ששימשו בבית הבר, והמעידים על קיומם של בתי בר קדומים יותר.

החפירות הארכאולוגיות בעבר חשפו בעיקר מבני ציבור (חומת העיר, מחסנים וכנסיות). חשיפת שכונת המגורים שופכת אור חדש על עברו של היישוב ועל הבנתנו את מרקם חיי היום יום בשילה הקדומה. תוצאות החפירה של העונה האחרונה מוסיפות נדבך חשוב לחקר היישוב בשילה ובחבל בנימין בתקופת הביזנטית והמוסלמית הקדומה.

השוואת הממצא הארכאולוגי מקומראן לאשפות ירושלים: חולין אל מול פולחן בשלהי ימי הבית השני

רם בוכניק, אוניברסיטת בר אילן

מחקר מקיף על עצמות בעלי החיים שנקברו בכלי חרס במישור קומראן, חושף תופעה ייחודית שזכתה להתייחסות רבה בקרב חוקרי האתר הארכאולוגי קומראן וחוקרי המגילות הגנוזות. בעבודה זו נחשף מידע חדש על דגמי צריכת הבשר והשחיטה שהונהגו באתר בשלהי ימי הבית השני. נמצא כי תושבי קומראן נהנו מאכילת בשר חיות משק וחיות בר ששרידיהן התגלו בכלי חרס, וכי הם שמרו בקפדנות על האיסור לאכול חיות טמאות. בנוסף לכך התגלה כי הם הקפידו על דפוסי שחיטה וביתור שיטתיים. הקפדה זו מוצאת את ביטוייה בין השאר באחידות גבוהה בסימני החיתוך שנתגלו על העצמות ובבחירה מכוונת של חלקי גוף למאכל.

מתוך רצון ללמוד את זהותם האתנית ואת השתייכותם הכיתתית של תושבי קומראן נערכה השוואה מפורטת של הממצא מקומראן לזה שהתגלה באשפות הקדרון בירושלים.

בהרצאה הנוכחית אתמקד בהרכב בעלי החיים ובמאפייני השחיטה וחלוקת הבשר בקומראן ובירושלים מתוך רצון לבדוק האם ניתן לזהות דפוסי צריכה ייחודיים לתושבי האתרים השונים. דפוסי צריכת הבשר מהווים אמצעי לשחזור זהותם האתנית והתרבותית של תושבי האתרים, ויש בכוחם לסייע בזיהוי השתייכותם הכיתתית של תושבי קומראן כחברים בקבוצה אליטיסטית ייחודית הנבדלת מזו המיוצגת באשפות ירושלים.

מונטאר מופיה - מצודה צבאית מתקופת הבית השני בצפון בקעת הירדן

יובל פלג, קמ"ט ארכאולוגיה

מונטאר מופיה הוא שמה של גבעה גבוהה השולטת על סביבתה ממערב ליישוב חמדת שבצפון בקעת הירדן. שם המקום כולל בתוכו את שם החורבה הסמוכה - ח'רבת מופיה. בשנים 2004 ו-2012 נחפר האתר מטעם יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה, והתברר כי מדובר במצודה המתוארכת למאה הראשונה לספירה. בשיא גובהה של הכיפה נמצא מבנה יחיד הכולל בחלקו הצפוני מגדל מרובע, ומדרום לו חצר מרכזית המוקפת חדרים ממזרח, מדרום וממערב. מקור המים של האתר הנו בור מים יחיד הנמצא כ-20 מטר מצפון-מערב למבנה.

בחפירה התברר כי הקומה התחתונה של המגדל הנה קומת מסד ומולאה אבנים גדולות. הגישה אל הקומה השנייה הייתה באמצעות גרם מדרגות רחב שנבנה בחלק הצפוני של החצר, צמוד לקיר הדרומי של המגדל. צמוד לגרם מדרגות זה נמצא גם טאבון - תנור הבישול של האתר. החדרים סביב החצר הם ברובם חדרים קטנים וצרים. אחד הדברים המעניינים שנמצאו בחפירה הוא העובדה כי בכל חדר כמעט נמצאה באחת הפינות פכית חרס שלמה. מלבד פכיות אלה נתגלו באתר כלי חרס אחרים, מטבעות ואף כלי נשק. מי בנה מצודה זו, לשם מה שימשה, ומי החיילים שישבו בה - אלה חלק מהשאלות העולות מחפירת אתר זה.

מושב ז' חקלאות וטבע

יו"ר: פרופ' דן (דיני) איזקוביץ', אוניברסיטת תל אביב

פתרון בעיות עודפי רטיבות והמלחת הקרקע במטע תמרים בביצת ארגמן

ולדימיר מירלס¹ ויורם טורציון²

1 התחנה לחקר הסחף, משרד החקלאות ופיתוח הכפר, עמק חפר
2 "מטר" הנרסה חקלאית יורם טורציון, גבעת אבני

שטח ביצת ארגמן הנמצא בצד המזרחי של כביש 90 כקילומטר וחצי דרומית למושב ארגמן, מאופיין בעליית מי תהום עונתיים ומלוחים הגורמים לנזקים במטעי תמרים. תמרים דורשים ניקוז תת-קרקעי על כל השטח ואספקת מים להשקיה באיכות מים טובה ולא במים מליחים.

בשנת 2009 חלה עליית מים דרמטית בקטע הצפוני של הביצה בשטחי ארגמן. המים עלו עד חצי מטר מפני הקרקע וגרמו להתרוחחות השכבה העליונה ולהגבלה מוחלטת של העבירות במטע. באותה שנה, לצורך הנמכת מפלס מי התהום בקטע זה בוצע ניקוז חירום בשאיבה, אולם פתרון זה הוא חלקי. על מנת למצוא מערכת ניקוז תת-קרקעי יעילה וזולה יותר לפתרון בעיות עודף רטיבות והמלחת הקרקע השתמשנו במודל של תנועת מי התהום בשכבות הקרקע העליונות בשטח המטע. התנאים והפרמטרים ההידרוגאולוגיים לכניית המודל של תנועת מי התהום התקבלו מתוצאות הסקר ההידרוגאולוגי של האזור. באמצעות המודל נבחרה מערכת ניקוז תת-קרקעי האופטימלית מבחינת יכולתה להוריד את מפלסי מי התהום עד לעומק של שלושה מטרים מפני הקרקע בשטח המטע. מערכת הניקוז כוללת נקזים עמוקים מאוד (4.5 מ') ונקזים עמוקים (3 מ'), והיא יכולה להוריד את מפלס מי התהום במקומות שהמפלסים נמצאים קרוב לפני השטח. מערכת הניקוז התת-קרקעי שנבחרה במודל סייעה לצמצם את כמות הנקזים ואורכם ולהוזיל את הפרויקט ב-30 אחוז. מערכת הניקוז מומלצת לתכנון ולביצוע.

חידוש גידול האפרסמון בישראל

פרופ' שמשון בן יהושע¹, רבקה אופיר², שמעון רחמילביץ³, איתן עמיאל³, איליין סולווי⁴,
ונתיב דודאי⁵

- 1 מינהל המחקר החקלאי, מכון וולקני, בית דגן, אמריטוס
- 2 מרכז מדע ים המלח והערבה, שלוחת ערבה תיכונה ואוניברסיטת בן גוריון בנגב
- 3 המכונים לחקר המדבר ע"ש בלאושטיין, אוניברסיטת בן גוריון בנגב
- 4 מכון ערבה, קיבוץ קטורה
- 5 מינהל המחקר החקלאי, נווה יער

האפרסמון הנו צמח מרפא ובישום ממשפחת הבשמתיים (Commiphora gileadensis) Burseraceae שגדל באזור ים המלח משך למעלה מאלף שנים, החל במאה השביעית לפסה"נ בערך ועד למאה השישית לספירה. תוצרי הצמח - תרופות לבני אדם, בושם וקטורת, נמכרו במחירים גבוהים יותר מכל תוצר חקלאי אחר מאז ועד ימינו והגיעו עד לכפל משקלם בזהב. הסגולות הרפואיות הרבות של שרף האפרסמון צוינו על ידי גדולי הרופאים בתקופות ההן. הצמח הזה נכחד כתוצאה ממלחמות וממגפות שחיסלו את היישוב היהודאי באזור ים המלח, אולם הצלחנו להשיג צמחים אלו בעזרת ידידים. מטרת עבודה זו הנה לחדש את גידול האפרסמון בארץ לפיתוח תרופות ובושם לבני אדם. א' סולווי מרבה את הצמחים האלו הן מייחורים והן מזרעים בקטורה אשר בערבה ומעבירה את השתילים למגדלים בהתאם לבקשתם. כיום גדלים כבר כמה מאות צמחים במקומות שונים בארץ. התבוננות בקצב הגידול מראה שאכן, כצפוי, הצמחים האלו גדלים טוב יותר בגן הבוטני של עין גדי ובאלמוג מאשר בקטורה שבערבה, בבאר טוביה או בקריית אונו שבשפלת החוף. ר' אופיר וש' בן יהושע מצאו שלחלקי הצמח ולשרף האפרסמון יש פעילות נגד מספר תאי סרטן. הפעילות האנטי סרטנית הזו נמצאה קשורה להשראה של תהליך גנטי המובנה בכל תא וגורם למוות של תאים (אפופטוזיס). במחלות סרטן השתבש תהליך זה. ממצאי פעילות זו חוזקו בעבודת מחקר של א' עמיאל עם ש' רחמילביץ, ר' אופיר ונ' דודאי. נתגלה כי התרכובת בטתה קריופילין הנמצאת הן בשרף והן בעלי צמח האפרסמון, מסוגלת להשרות את הפעילות האפופטוטית נגד תאי סרטן. מיצוי אתנולי של השרף או של העלים או בטתה קריופילין משרים את תהליך אבדן התאים הסרטניים אבל לא של תאי הביקורת. חשיבות ממצאים אלו גדולה בראשוניותה מכיוון שהמידע מן העבר אמנם הצביע על פעילות השרף כנגד מחלות רבות, אך הוא לא כלל את מחלת הסרטן שעדיין לא הייתה ידועה בימים קדומים.

שימור ואפיון זני הגפן העתיקים של ארץ ישראל ואיתור הזנים המתאימים לייצור יין איכותי

ד"ר אלישיב דרורי¹, ד"ר טובית רוזנצוויג², פרופ' זהר עמר³ וד"ר ישי נצר⁴.

- 1 מ"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן
- 2 המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון
- 3 אוניברסיטת בר אילן
- 4 מ"פ ההר

הגפן (*Vitis vinifera*) היא מגידולי היסוד של ארץ ישראל בעת העתיקה. עם זאת, הידיעות על זני הגפנים שהיו נפוצים בארץ ישראל בעת העתיקה, עדיין לוקות בחסר. גידול הגפן לייצור יין בארץ ישראל עבר תהליך של דיכוי הדרגתי במהלך מאות שנות שלטון האסלאם. עובדה זו ונוספות גרמו לצמצום תפוצתם של זנים מתאימים לייצור יין בתרבות החקלאית המקומית. בעת החדשה גידלו המקומיים זני ענבים המותאמים בעיקר למאכל או למיץ. חלק מזנים מסורתיים אלו גדלים בחלקות השימור בנווה יער ובשמורת הסטאף. מטרת המחקר הן: עריכת סקר של זני הענבים המסורתיים ששרדו בימינו בישראל, אפיונם הגנטי והאמפלוגרפי וריכוזם, איתורם של זנים מקומיים המתאימים לייצור יין.

בשנה האחרונה החל צוות המחקר באיסוף הזנים המקומיים ברחבי הארץ, והאוסף כולל כעת כ-35 זנים, מהם הופק DNA למטרות אנליזה, והחלה אנליזה באמצעות מיקרו סטליטים. כמו כן התבצע מעקב הבשלה ונבחנו מדדי תירוש לחלק מן הזנים. מחלקם קיימות תוצאות מעוררות לגבי האפשרות להפיק יין. חשיבותו של המחקר: במישור המדעי – איסוף ואפיון גנומי של הזנים יאפשר זיהוים, הבנת הקרבה הגנטית בתוכם ובינם כקבוצה לבין זנים בארצות אחרות, הבנת הקשר בין הגנוטיפ לפנוטיפ וכן ייצור מאגר גנטי שיהווה מקור פוטנציאלי לגנים לעמידות לעקות ולמחלות. במישור הכלכלי – איתור זנים פוטנציאליים ליצור יין שיהוו חידוש חשוב בענף ויאפשרו למתג את תעשיית היין הישראלית כבעלת מסורת עתיקה. בממד ההיסטורי, הלאומי והחינוכי – בשימור ובהנצחת הזנים המייצגים את נופה הקדום של הארץ ואת מורשתה. מדובר במחקר רב-תחומי ויוצא דופן הנערך לראשונה בישראל, והמשלב היסטוריה, בוטניקה גנומיקה ואנולוגיה.

הכלבת, החיסון האוראלי ואוכלוסיות הטורפים

ד"ר רוני קינג¹, ד"ר עמית דולב², דרור קפוטה³ ופרופ' דיוויד זלץ³

1 רשות הטבע והגנים

2 החברה להגנת הטבע

3 אוניברסיטת בן גוריון

הכלבת היא מחלה קטלנית הפוגעת בכל היונקים לרבות האדם. עם זאת, בעלי החיים השונים נבדלים ברגישותם למחלה וביכולתם לשמש כמפיצים שלה. מבחינת האקוסיסטמה, נגיף הכלבת הוא אחד ממרכיבי המערכת הטבעית המתקיים תוך יחסי גומלין עם אורגניזמים אחרים. מדוע אם כן רשות הטבע והגנים (הרט"ג) נוטלת חלק פעיל בניסיונות לצמצם את נוכחותו עד כדי ביעור מוחלט אם ניתן? שכיחות המחלה אינה כה גבוהה, אך היותה חסרת מרפא, לצד הפחד שהיא מעוררת, מאלצים אותנו להילחם בקיומה. אם לא נעשה זאת, צפוי שימוש בהרעלות נרחבות שנזקיהן לעולם החי אדירים.

התפשטות המחלה היא תלויה צפיפות משום שהעברת הנגיף מחייבת מגע בין הפרטים. לפיכך, מניעת המחלה מתרכזת בהורדת הסיכוי למפגש בין פרט מדביק לפרט 'רגיש' למחלה. השיטות למלחמה בכלבת מוקדו בעבר בדילול אוכלוסיות מעבירי המחלה. היה בכך כדי להביא להפחתה זמנית בהיקף התפרצות המחלה, אך לא היה בכך פתרון שורש. פיתוח היכולת לחסן אוכלוסיות של חיות בר אפשר הורדת צפיפות החיות הרגישות להדבקה על ידי חיסון ולא על ידי דילולן.

בישראל כמו גם באירופה החליפו חיות הבר את הכלבים המשוטטים כמעבירים העיקריים של הכלבת. התוצאה הייתה הרעלות מסיביות שכוונו כנגד התנים וגבו מחיר כבד מאוד גם מאוכלוסיות מינים אחרים. בסוף שנות התשעים התחלנו בניסויי שדה לבדיקת היתכנות השימוש בשיטת החיסון האוראלי, ובהמשך עברנו לפיזור פיתיונות חיסון מדי שנה ברוב שטחי המדינה. הישג בולט הוא שהכלבת למעשה אינה מופיעה עוד באוכלוסיית השועלים.

ההנחה המקובלת היא שהחיסון הסיר את השפעת מחלת הכלבת כגורם תמותה חשוב המווסת באופן התלוי בצפיפות את גודל אוכלוסיית הטורפים, ויש בכך פגיעה במערכת הטבעית. הפרת האיזון הדמוגרפי תומכת באוכלוסיות מינים מתפרצים, וכך יחמירו הפגיעות של מינים אלה במשק האדם. אולם בחינה אמפירית ותאורטית של הנושא מראה שאין הדבר כך.

ירידה בצפיפות אוכלוסיית השועלים צפויה לגרום לרביית פיצוי כתוצאה מירידה בתחרות על המשאבים. פוטנציאל הרבייה של השועלים מבטיח שאפילו אחרי התפרצות כלבת חריפה מאוד, שתביא לירידה של 50 אחוז מהאוכלוסייה, תתאושש אוכלוסיית השועלים במחזור רבייה אחד. כלומר אם הכלבת מתפרצת במחזוריות שאינה עולה על פעם בשנה, היא אינה יכולה לשמש כווסת של גודל אוכלוסיית השועלים. מחזוריות התפרצות הכלבת העולה מניתוח נתונים שנאספו בגליל, עומדת על כארבע שנים. גם באוכלוסיית התנים המצב דומה. אוכלוסיית התנים בגולן עברה דילול מסיבי בעזרת ירי, אך גודל האוכלוסייה לא השתנה בהתאם.

לעומת זאת, הפחתת משאבי מזון בניסויי סניטציה שבוצעו במושבים בגליל, הביאו לירידה משמעותית בצפיפות הטורפים כתוצאה משינויים בדפוסי ההגירה ובשיעורי גיוס ושרידה. תוצאות אמפיריות ותאורטיות הלוקחות בחשבון סניטציה ודילול, מצביעות על הסניטציה ככלי הממשק המרכזי בדילול אוכלוסיות מינים מתפרצים.

התמודדות עם נזקי חיות בר לחקלאות

ד"ר סיימון נמצוב, אקולוג חיות בר, רשות הטבע והגנים (רט"ג)

בישראל מגוון רחב במיוחד של סוגי קונפליקטים בין חיות הבר לחקלאות. ישנם שלושה גורמים התורמים למצב ייחודי זה בישראל:

1. המגוון הביולוגי: מיקום ישראל בין שלוש יבשות מקנה לה מגוון עשיר של בתי גידול אקולוגיים ובכך מגוון רחב ביותר של מיני חיות בר באזור גאוגרפי קטן יחסית.
2. הגורם האנושי: בישראל אוכלוסייה צפופה של אנשים, כך שכל השטחים הפתוחים מושפעים מהאדם ובכך נוצרים מקרים רבים של חיכוך בין האדם לחיות הבר.
3. החקלאות: החקלאות בישראל מודרנית ומגוונת ותופסת אחוז ניכר של השטחים הפתוחים ובכך מהווה גורם משיכה לחיות הבר.

כתוצאה משילוב גורמים אלה חיות בר רבות מנצלות את השטחים החקלאיים ואת התוצרת החקלאית ולעתים גורמות לנזקים. ניתוח נתונים שנאספו על ידי פקחי רט"ג, מראה על מספר מצומצם של מינים האחראיים לרוב הקונפליקט, למשל כ-50 אחוז מכל הדיווחים בארץ על נזקים לחקלאות מיונקים הם מחזירי בר ותנים. באזור יהודה ושומרון מין אחד (חזיר בר) גורם לשני שלישים מכל הנזקים, והדרכן הוא במקום השני.

לפעמים חקלאים מנסים לטפל בעצמם באופן בלתי חוקי במניעת הנזק שחיות הבר המוגנות גורמות, באמצעות הרעלות זדוניות. רט"ג פועלת למנוע פגיעה בחיות הבר המוגנות לא רק על ידי אכיפת החוק אלא גם על ידי צמצום החיכוך עמהן.

מדיניות רט"ג היא להקטין את התלות של חיות בר במזון ממקור אנושי, כגון תוצרת חקלאית, פסולת ופגרים. מזון כזה מעלה בצורה בלתי טבעית את כושר הנשיאה של השטח ועלול להביא להגברה נוספת של החיכוך בין חיות הבר לחקלאים. במידת הצורך רט"ג מקטינה אוכלוסיות מתפרצות של חיות בר הגורמות לנזקים, באמצעות לכידה או ציד מבוקר. ציד כזה נעשה על ידי פקחי רט"ג או על ידי ציידים מורשים המזומנים על ידי הפקח והמקבלים ממנו היתר ציד זמני. פעולות אלה נעשות תוך כדי ניטור האוכלוסייה ולפי אמות מידה שנקבעו על ידי מדעני רט"ג.

עובדי רט"ג מעורבים בכמה פרויקטים של מחקר של מיני חיות בר הגורמים נזקים לחקלאות. מטרת המחקרים היא לבנות תכניות לממשק וניטור של אוכלוסיות ולבחון את היעילות ואת ההשפעה של תכניות ממשק שונות שרט"ג מפעילה.

רט"ג גם עוסקת במחקר מעשי לבחינת יעילות אמצעים חדשים למניעת נזקים לחקלאות. רט"ג עומדת בקשר עם גופים רבים בארץ ובחו"ל המספקים מידע על אמצעים חדשים, והיא מביאה אמצעים אלה לבריקה בישראל עם חקלאים המעוניינים לשתף פעולה ולנסות אותם.

לסיכום, רט"ג מנסה להקטין את הקונפליקט האפשרי שבין החקלאי לשמירת הטבע באמצעות הסברה והדרכה, ציד וממשק ומחקר ופיתוח של אמצעים למניעת נזקים לחקלאות. מדיניותה היא לטפל בבעיות של נזקי חיות הבר לחקלאות ראשית באמצעים שאינם כרוכים בהמתת בעלי חיים, כגון הרתעה, גידור וצמצום האוכלוסייה על ידי הפחתת מקורות מזון ממקור אנושי. רט"ג גם מספקת למגדלים הדרכה, הדגמה ויעוץ בשימוש נכון באמצעים שונים למניעת נזקי חיות בר לחקלאות.

הפחתת נזקים לחקלאות ושמירה על איזון בטבע, יכולות להתבצע כאשר כל בעלי העניין (פקח, חקלאי, ציד ומדען) פועלים בשיתוף פעולה.

מושב ח' היסטוריה - נוכחות יהודית במאות ה־19 וה־20

יו"ר: פרופ' ישעיהו גפני, האוניברסיטה העברית בירושלים

הרובע היהודי בירושלים תשכ"ז - תשל"ג: ההתנחלות הראשונה ביהודה ושומרון?

ברכה סליי, האוניברסיטה העברית בירושלים

בהרצאה אעקוב אחרי התכנון הראשוני לשיקום הרובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים מצד השלטון המרכזי והמקומי לצד התפתחותו בפועל בשטח. על פי התכנון הרשמי, ישיבות ובתי כנסת שהיו ברובע לפני תש"ח, היו אמורים להיבנות שוב כדי להחזיר עטרה לישנה. לעומת זאת, המדיניות המוצהרת הייתה לא להקים מוסדות חדשים על אף הביקוש הרב לכך.

אם כן, כיצד נוסדו ישיבת הכותל וגרעין גינת נח"ל מוריה כבר ב־1967, לפני כל התיישבות יהודית רשמית בעיר העתיקה ומחוץ למסגרת התכנון הנוקשה? לשאלה זו ניתן למצוא הסבר פוליטי, אבל ניתן גם להשיב שמוסדות אלו נתנו מענה לצורך לאומי־ביטחוני דחוף לאכלס את הרובע היהודי לאלתר בתנאים מסוכנים ובלתי אנושיים כמעט. לאחר שנים מספר פורק נח"ל מוריה, אבל ישיבת הכותל התעצמה. שני מוסדות אלו הצליחו להאחזק את ירושלים העתיקה על בוגריהם, ורבים מהם היוו את גרעין אוכלוסיית הקבע של הרובע היהודי - עד היום.

היישוב החדש ברובע היהודי בשנים תשכ"ז - תשל"ד ואף אחר כך היה דומה מאוד להתנחלות, וניתן לכנותו אב טיפוס להתנחלויות ביהודה ושומרון מבחינות רבות. בהרצאה אנסה לבחון את קווי הרמיון וההבדלים, את הגורמים לתופעה מבחינה אידאולוגית, חברתית ומרחבית ואת השפעתה על שיקום הרובע היהודי.

נוכחות יהודית בהר הבית בטרם מדינה (1840-1948)

ד"ר דותן גורן, אוניברסיטת בר אילן

בתקופה הממלוכית ובתקופה העות'מאנית נאסרה הכניסה להר הבית ללא־מוסלמים. בלית ברירה נאלצו היהודים להשקיף ולהתפלל לעברו ממבנים נישאים בעיר העתיקה וממרומי הר הזיתים. רק עם תום מלחמת קרים (1856) הותרה ללא־מוסלמים הכניסה למתחם, חוץ מאשר בימי שישי ובצום הרמאדן. עם זאת, נדרשו מבקריו בקבלת היתר ממושל המחוז ובתשלום גבוה (בקשיש) בכניסה אליו. בניגוד גמור לנוצרים, אסרו רבני 'היישוב הישן' בירושלים על יהודים את העלייה להר הבית מסיבות הלכתיות (טומאת מת, מורא מקדש). בשלהי המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים התערער האיסור כתוצאה מהתפתחות 'היישוב החדש' בעיר, התחזקות התיירות המודרנית אליה וביטול הצורך ברישיון כניסה למקום הקדוש.

בתקופת המנדט הבריטי נשמרה מדיניות הסטטוס־קו במקומות הקדושים בירושלים. לאור זאת, נותר ניהול מתחם הר הבית בידי הווקף המוסלמי ובאחריות המועצה המוסלמית העליונה (ממ"ע), שאפשרו לבני הדתות השונות להיכנס אליו תמורת תשלום במועדים קבועים. לאורך תקופה זו חלה פוליטיזציה במעמדו - מאתר דתי לסמל לאומי. תהליך זה תרם לליבוי הסכסוך היהודי־ערבי בארץ ישראל, ולאחר מאורעות תרפ"ט (1929) אסרה הממ"ע על יהודים לבוא בשעריו. בד בבד נותרה על כנה עמדת הרבנים בסוגיה ההלכתית שאסרה את העלייה היהודית להר הבית, אך היא לא מנעה את הפיכתו ל'אטרקציה תיירותית'.

אזורי יהודה ושומרון כ'שטחי פעולה' של קבוצות המגן וארגוני המחתרות העבריות בתקופת המנדט

ישראל מידר, מרכז מורשת מנחם בגין

קבוצות מגן וארגוני מחתרת פעלו בכל תקופת המנדט והבריטי ועוד קודם. הן פעלו החל מסוף 1919, עת מונה זאב ז'בוטינסקי בידי 'ועד הצירים' לאחר כיבוש הארץ בידי הבריטים לפקוד על ההתארגנות המקומית בירושלים לצורכי הגנה מפני פורעים ערבים ועד עזיבת כוחות בריטניה הגדולה את הארץ בלחץ מבצעי המרד, המאבק והמרי.

קבוצות המגן וארגוני המחתרת כללו את ארגון 'ההגנה' שהוקם בשני שלבים במהלך 1920 ועוד יזמות מקומיות, את אצ"ל, הארגון הצבאי הלאומי, אשר פרש מן 'ההגנה' לאחר פרעות תרפ"ט, את לח"י, לוחמי חירות ישראל, אשר התפלג מאצ"ל בקיץ 1940, ואת יחידות הפלמ"ח אשר הוקמו ב-1941. ארגונים אלה פעלו הן במסגרת צורכי הגנה על היהודים מפני פורעים ומבקשי רעתם ועל רכושם מפני התקפות של שודדים וכן התקפות מצד ערבים מתנגדי הציונות והן במסגרת מאבק מזוין לשחרור לאומי בעקבות מעשי המעל של השלטון הבריטי בארץ בניגוד למטרות החלטת חבר הלאומים בדבר הקמת בית יהודי לאומי.

הרצאה זו הנה ניסיון ראשון להתייחס לאזורי יהודה ושומרון – במובנם הגאופוליטי שלאחר מלחמת ששת הימים – כאל 'שטחי פעולה' של המחתרות העבריות, לציין את הפעולות ולסווגן לפי אופיין ותוצאותיהן ובנוסף לכך, להבין את השפעת המרכיב המיוחד של אזורים אלה, אם בכלל, על הפעולות.

ארגון 'הדסה' בחברון 1919-1936

יורם אלמכיאס, אוניברסיטת חיפה ומדרשת חברון

'קבוצת העזרה המדיצינית' (קעמצ"א) או בשמה המלא: 'קבוצת עזרה מדיצינית של יהודי אמריקה' המתנהלת על ידי ההסתדרות הציונית באמריקה, בהחזקה משותפת של ועד הסיוע האמריקאי לנגועי המלחמה היהודיים בארץ ישראל' ולימים ארגון 'הדסה', היא ההסתדרות הנשים הציוניות באמריקה (The Women's Zionist Organization of America).

היא נוסדה בשלושה במרץ 1912 בניו יורק על ידי קבוצת נשים שבראשן עמדה הנרייטה סולד, אשר העלתה רעיון להפנות מאמצי נשים לטובת ציונות מעשית בתחום הרפואה בארץ ישראל. פגישת היסוד התקיימה בתקופת פורים, והארגון נקרא על שמה של אסתר המלכה (בשמה היהודי: הדסה). מטרת הארגון המוצהרת נקבעה כ"עידוד מוסדות ומפעלים יהודיים בא"י וחיזוק האידאלים היהודיים". ב-1913 נבחרה ססמת הארגון, "ארוכת בת-עמי" ("The Healing of the Daughter of My People"). בשנה זו נפתחו סניפים נוספים של הארגון בארצות הברית, ונקבעו שני יעדים: פעילות בתחומי הבריאות והכשרת אחיות בארץ ישראל והטמעת ערכי הציונות.

עם ערכים אלו הגיעה הנהלת הארגון להחלטה לפתוח סניף של הארגון בחברון בשנת 1919. מניעים שונים היו להחלטה זו וביניהם: עבודתם המסורה של הרופאים החדשים והשתלבותם בקהילה, שיתוף הפעולה בין 'הדסה' ועד חברון, 'חסד לאברהם' והנהלת אפ"ק, החשיבות שראתה הנהלת הארגון בקיומו היציב של היישוב היהודי בחברון, וכאמור תרומת פעילות המוסד לשיפור היחסים בין הקהילה לערביי חברון.

על מניעים אלו ניתן ללמוד מדוחות חשובים שנכתבו על ידי רופאים שנשלחו לחברון. רופאים אלו נשלחו כממלאי מקום לרופאים בחופשה וכדומה, והם נדרשו לדווח על מצב העיר והקהילה בכלל. דוחות אלה הן מקור חשוב ביותר להבין את 'תמונת המצב' של קהילת חברון בשנים אלו ואת החשיבות שייחסו המוסדות הציוניים להתפתחות המקום.

בהרצאה נחשוף לראשונה דוחות חשובים אלו ונאיר דרכם תחום נוסף של מגעים בין התנועה הציונית והעיר חברון.

באיזו מידה תרמו מאורעות 1929 להחלטת ההנהגה הציונית לוותר על יהודה ושומרון

פרופ' אלכסנדר בליי, המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון

הספרות המדעית העוסקת במאורעות 1929, יוצאת בדרך כלל משלוש נקודות מוצא: הערבית, הבריטית והציונית. על אף המחלוקת הברורה בין שלוש האסכולות יש הסכמה במשתמע לגבי נושא אחד: אין כמעט עיסוק בהשלכות האסטרטגיות או ארוכות הטווח של המאורעות ובמשמעותן ההדדית ביחס לעמדות הפוליטיות העתידיות של ה'יישוב'. הגם שהכול עוסקים, כל חוקר על פי דרכו, בהשפעות על גיבוש העצמה הצבאית של השחקנים המרכזיים ועל הדרך למאורעות 1936-1939 הנתפסים כמשמעותיים יותר, הרי קיימת אף התעלמות מדיון בסוגיית ההשפעה על כיווני ההתפתחות הגאוגרפית והדמוגרפית של ה'יישוב' בעקבות המאורעות.

ההרצאה הנוכחית עוסקת בשינוי בפרישת ההתיישבות הציונית בפלשתינה (א"י), כשמה הרשמי של טריטוריית המנדט, בעקבות המאורעות. המחקר עליו מתבססת ההרצאה מסיק ממקורות ראשוניים מגוונים כי אם טרם המאורעות לא התוותה הנהגת ה'יישוב' גבולות ברורים להקמת היאחזות יהודית בארץ ישראל, הרי שבעקבותיהם קבע דוד בן גוריון מדיניות שתורגמה להימנעות מהקמת יישובים בשטחי יהודה ושומרון ולהימנעות משיקום מרכיב התיישבות ה'יישוב הישן' בחברון. מדיניות זו היא התשתית האידאולוגית של מחנה השמאל הישראלי עד עצם ימינו אלה. מאז מלחמת ששת הימים נודעה מדיניות זו בשם: "פשרה טריטוריאלית", שעיקריה נמסכו לתוך גישת "שתי המדינות". המחקר הנוכחי עוסק רק בשורשי המדיניות, קרי מדוע וכיצד הותוותה מדיניות זו וכיצד יושמה בשטח בשנים שער מאורעות 1936-1939.

מושב ט' לזכרו של חנן פורת ז"ל

י"ר: ח"כ אורי אריאל

כיצד הפכו המוסלמים את קבר רחל למסגד בלאל אבן רבאח

נדב שרגאי, עיתונאי, המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה

בנובמבר 2010 הגדיר הוועד הפועל של אונסק"ו (ארגון החינוך המדע והתרבות של האו"ם) את קבר רחל כמסגד. ההחלטה אימצה למעשה מתווה היסטורי חדש שהפלשתינים המציאו למקום כבר ב-1996. הם החלו לכנותו אז 'מסגד בלאל אבן רבאח'.

הזיהוי הפלשתיני החדש של המקום מנוגד לעובדות ההיסטוריות ולמסורות המעוגנות בכתובים מוסלמיים ויהודיים, והנו סילוף והטעיה. קבר רחל מזוהה כבר למעלה מ-1700 שנה כמקום קדוש יהודי, קברה של רחל אמנו.

גם למוסלמים זיקה לאתר שכונה על ידם מאות בשנים 'קובת רחל'. הזיקה נובעת מדמותה של רחל, אך הם מעולם לא זיהו אותו קודם לכן כמסגד בלאל אבן רבאח.

גם החזקה שלה טוענים המוסלמים במקום, יסודה בחטא ובשקר. במהלך המאות השמונה עשרה והתשע עשרה התנכלו בני שבט התעמרה וערביי הסביבה ליהודים שפקדו את קבר רחל ואף גבו מהם באורח סדיר כופר ודמי חסות כתנאי לביקור במקום. על רקע זה השיג משה מונטיפיורי מהתורכים רישיון והיתר לבנות חדר נוסף לקבר של רחל. חדר זה נבנה בשנת 1841.

המטרה הייתה להביא לכך שהמוסלמים יסירו את ידם מחדר ציון, הקבר עצמו, ויחדלו מלהציק ליהודים. למרות זאת נמשכו ההצקות וההטרדות. בסופו של דבר שולמו סכומי כסף גבוהים למוסלמים כדי שיטהרו את מתיהם מחוץ לשני חדרים המתחם ויניחו ליהודים להתפלל ולבקר בקבר רחל ללא הפרעה. בד בבד ואף

קודם לכן הושגו פירמנים (צווים) מהשלטונות התורכיים המכירים בזכויותיהם של היהודים במקום ומצווים שלא להפריע להם לבקר ולהתפלל בו.

זיהויו של המקום על ידי המוסלמים בימינו כמסגד בלאל אבן רבאח התרחש לראשונה לאחר 'מהומות מנהרת הכותל' ב-1996 ובמקביל לתחילת עבודות הביצור במקום. עבודות אלה היו הכרח מול ירי, צליפות ויידויי אבנים מצד הפלשתינים לעבר מבקרים יהודים במתחם הקבר. עד אותו מועד זיהו כאמור מקורות כתובים ומגוונים, מוסלמיים ופלשתיניים, את המקום כ'קובת רחל' (כיפת רחל) וכקברה של רחל ולא כמסגד.

בלאל אבן רבאח שבשמו מכונה עתה 'המסגד' לכאורה, היה עבר חבשי שהפך למואזין הראשון של מוחמד. קברו מצוי כפי הנראה בדמשק ונחשב שם לאתר דתי וקדוש. לפי מסורת אחרת הוא קבור בבאדר שליד רבת עמון.

האסלאמיזציה של קבר רחל היא חלק ממגמה המתעצמת בשנים האחרונות, שמטרתה לטשטש את הקשר ואת הזיקה היהודית לארץ ישראל בכלל ולירושלים בפרט. ביחס לקבר רחל המגמה מתבטאת לא רק במישור הפוליטי אלא גם בספרי הלימוד של הרשות הפלשתינית.

בשנים 1995-2000 עדיין הציגה הרשות הפלשתינית לתלמידיה את קבר רחל בשמו ההיסטורי (למשל בספר 'חינוך לאומי פלשתיני לכיתה ו', 1995), אולם מעט אחר כך, כבר בשנת 2001, הציגו ספרי אזרחות של הרשות את תמונת קבר רחל כ'מסגד בלאל בן רבאח (בית לחם)', (למשל בספר חינוך לאומי לכיתה ז').

ההרצאה תתבסס בין היתר על חומרים שפרסם נדב שרגאי בספרו: 'על אם הדרך, סיפורו של קבר רחל' (2005, שערים לחקר ירושלים) ובנייר עמדה מורחב שפרסם במסגרת 'המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (קבר רחל - מקום קדוש יהודי ולא מסגד, 11/2010) וכן על המאמר 'קבר רחל כמשל' שפרסם מכון אימפקט ב-1/2011.

קבר רחל ומטבע השקל - שתי תגליות שהשפיעו על פירוש רמב"ן לתורה

פרופ' יוסף עופר, אוניברסיטת בר אילן

רמב"ן - רבי משה בן נחמן - עלה לארץ ישראל וחי בה בשנותיו האחרונות (1267-1270). בעקבות ממצאים גאוגרפיים ותגליות ארכאולוגיות וחיבורים ספרותיים שגילה רמב"ן בארץ ישראל, הוא שינה את פירושו לתורה במקומות רבים.

בהרצאה יידונו שניים מן העניינים שבהם שינה רמב"ן את פירושו. האחד: רמב"ן ראה כי רחל אינה קבורה בעיר רמה, ולכן עדכן את פירושו בשלושה מקומות ומחק מהם את הקביעה המשובשת כי רחל נקברה בעיר רמה. אולם את קטע הדיון המרכזי בנושא זה שיבץ - באופן מתוחכם - במקום אחר בפירוש תוך שהוא פונה לשני קהלי יעד שונים: למי שהכיר את מהדורת הפירוש הראשונה ולמי שלא הכיר אותה. העניין השני: רמב"ן מתאר מטבעות שגילה בארץ, וסוקר את הכתובות הכתובות עליהם בכתב עברי עתיק. אולם הקריאה שהוא מציע - על סמך קריאתם של שכניו השומרונים - "שקל השקלים" - היא קריאה מוטעית. בהרצאה יוצע הסבר כיצד נוצרה הטעות הזאת.

זיכרון חטיבת הראל בדרך לירושלים, בעיר ובסביבתה

ד"ר יוסי שפנייר ופרופ' ישראל רוזנסון, מכללת אפרתה

חטיבת פלמ"ח-הראל נוסדה ב-16 באפריל 1948. היחידות שהרכיבו אותה השתתפו במלחמת העצמאות כבר מתחילתה. החטיבה שלחמה בעיקר בירושלים, בדרך אליה וכיישובים מסביבה, איבדה בקרבות עקובים מדם רבים מלוחמיה.

הנצחת פועלה של החטיבה נושא אופי מיוחד במינו, והוא מורכב ביותר, במיוחד בהקשר הגאוגרפי-תרבותי. עיצוב ההנצחה קשור לוויכוחים פנים-צבאיים ופוליטיים על הדרך הראויה לזכור את הראל בתוך כלל לוחמי מלחמת העצמאות ונופליה.

במהלך השנים היו ניסיונות להחיל את השם הראל על המרחב ההררי בדרך לירושלים, והדרך לעיר נתפסה כנושאת את שם החטיבה. התהליך התחזק לאחר שבמלחמת ששת הימים חזרה הראל למחוזות הלחימה שלה מתש"ח והשלימה את פועלה וכן בעקבות הנצחת יצחק רבין ולקראת 60 שנות המדינה. ניתן לדבר על 'מרחב זיכרון' בדרך לירושלים שעיצבו מתרחש לאורך שני דורות. בפועל מורכב 'מרחב' זה מפרטי זיכרון ספציפיים מרובים ביותר: אנדרטאות, בית קברות מיוחד לחללי החטיבה, שם מחלף, שמות רחובות ושכונות, אתרי נוף ועצמים גאוגרפיים.

תהליך ההנצחה הושפע רבות מטקסטים שנכתבו בזיקה לאתרים. מעמדם הסמלי של האתרים הושפע מסיפוריה של החטיבה שנידון בספרות הזיכרונות ובספרות היפה, מה שתרם לחיזוק המודעות לאתרי הזיכרון בשטח.

במהלך ההרצאה ננסה לבחון את 'מקרה הראל' כדוגמה לזיקה בין גורמי הזיכרון השונים ולהבינה על רקע דמותם הגאוגרפית והתרבותית של 'פרוזדור ירושלים' והעיר עצמה.

גילוי ה"ה" - פרשת הרועה הערבי

יוחנן בן-יעקב, אוניברסיטת בר אילן

לוחמי מחלקת ה"ה" בפיקודו של דני מס יצאו בליל 14-15 בינואר 1948 לגוש עציץ הנצור. עם שחר התגלו, והתפתח קרב בין המחלקה להמוני ערבים. הלוחמים הסתתרו בוודי ואחר הצהריים העפילו לראש 'גבעת הקרב'. שם התנהל קרב שנמשך עד שעות הערב, עת נפל אחרון הלוחמים. ביום השלושים לנפילתם, כתב 'י' נודד - יצחק שדה, מייסד הפלמ"ח ומפקדו הראשון:

ערבים מספרים בחרדת הערצה על גבורתם העילאית... הם גם מסבירים בשל מה באה עליהם הרעה. ערבי זקן שפגשוהו בדרך ולא נגעו בו לרעה החריד עליהם את הכפר, הזעיק נגדם את הכפרים בסביבה... הלוחמים שלנו, לא רק עזי נפש הם, גם אנשים יקרי נפש הם ואנושיים מאד, כי מלחמתם - מלחמה היא בעד החיים ונגד המוות" (על המשמר, ח' באדר א' תש"ח, 18.2.1948)

דברים אלו צרבו בתודעה הציבורית את ה"ה" כמופת ל'טוהר הנשק', למוסר לוחמים נעלה. שדה התבסס על קטע מעדות ערבי, עבד-אל רחמן אל-עזי מבית ג'וברין, אותה פרסם דוד בן גוריון ב-19 בינואר 1948, ארבעה ימים אחרי קרב ל"ה (הארכיון הציוני, S 25/4050). העדות כוללת פרטים משובשים ושגויים.

המעיד לא נכח במקום ולא השתתף בקרב. לימים הועלו השערות נוספות למקורו של הסיפור. מקורות אמינים מאותם ימים מציגים תמונה שונה. יום לאחר נפילת ה"ה" שוחח בצורף מפקד משטרת חברון הבריטי, המיש דוגן, עם שתי נשים ערביות שתיארו את פגישתן הפתאומית עם שני לוחמים מחוליית החוד של ה"ה" וסיפרו שהן הזעיקו את הערבים. מידע זה פורסם מיד בעיתונות הערבית, בידיעות מודיעין של ה'הגנה' ועוד. (אולי אחרי המפגש עם הנשים נתקלו ה"ה" גם ברועים ערביים).

ניתן לנסות לשחזר את המפגש בוודי ג'דור: לוחמי חוליית החוד לא הספיקו להתחבט בסוגיית מוסר לוחמים. הנשים פתחו במנוסה, ופתיחה באש לעברן הייתה חושפת את ה"ה" לסכנה מידית. נראה שלא הייתה דרך להתגבר על הנשים ולשתקן.

מבצע אחר שהוביל דני מס הי"ד חשף את דמותו כמפקד למופת המוביל מאבק עז ונחוש בצד דבקות במוסר לוחמים ורגישות אנושית גם כלפי אויב.

תפיסת ההתיישבות של חנן פורת ז"ל

חגי הוברמן, עיתונאי

לחנן פורת ז"ל, ממחוללי ההתיישבות ביהודה ושומרון, הייתה תפיסה עקרונית בנושא ההתיישבות: לעשות מאמץ תמיד ללכת עם הממשלה ולא נגדה גם כשהדבר מצריך ויתורים. עדיף לוותר וללכת עם הממשלה מאשר להתעקש ולפעול נגדה. לדעתו, מאבקים בממשלה הן תמיד אופציה אחרונה, רק כשכלו כל הקצין. מספר דוגמאות מוכיחות זאת:

העלייה לכפר עציון התעכבה ארבעה חודשים עד שקיבלו אישור של הממשלה, כדי שהעלייה תהיה באישור ולא באופן פרטי. גם אחרי שניתן האישור, התעמת חנן פורת עם הרב לוינגר. האחרון דרש לעלות מיד, ואילו פורת גרס שיש לעלות בתאריך שקבעה הממשלה.

בניסיון ההתנחלות הראשון של גרעין אלון מורה בחווארה ביוני 1974 עיכב חנן פורת את העלייה במשך יומיים בשל ניסיונו להגיע להבנה עם הממשלה. רק כששר הביטחון דאז, שמעון פרס, הבהיר שאין כל כוונה לאפשר את התיישבות הגרעין, הייתה העלייה בלי אישור. באותו אירוע תמך פורת בהצעת פשרה לעבור למחנה צבאי, אך לא נתן ביטוי לדעתו בגלל התנגדות מורו ורבו, הרב צבי יהודה קוק זצ"ל.

במבצע ההתנחלות בדצמבר 1975 הוביל פורת את הסכם הפשרה שקבע שהגרעין יעבור מסבסטיה לקדום. כשרבין עלה לשלטון ב-1992, חנן ניסה לגבש עמו הבנות בנושא ההתיישבות. מסמך בכתב ידו מעיד על כך. בינואר 1995, ימי ממשלת רבין, בעת המאבק על בניית שכונה חדשה באפרת, אימץ חנן את ההצעה להעתיק את השכונה מגבעת התמר לגבעת הזית כדי לא להתעמת עם הממשלה, בניגוד לעמדת מועצת יש"ע. בסופו של דבר התקבלה ההצעה והתבצעה.

מושב 'מחקרים בתקופת המקרא

י"ר: פרופ' שמואל רגון, אוניברסיטת בר אילן

כתובת המפקד מתל עירא בדרום הר יהודה

פרופ' אהרן דמסקי, אוניברסיטת בר אילן

אוסטרקון מנהלי קצר מסוף המאה השמינית - ראשית המאה השביעית שנתגלה בחפירות תל עירא, עורר התעניינות בגלל המילה הראשונה המופיעה בו - "מפקד". הוא מתווסף לעוד כתובות מתקופת המקרא של רישום אנשים לגיוס לעבודה או לצבא, כגון חרס מס' 1 מלכיש או חרס 'לבית אכזיב', וגם לדעתי תיאור של עריכת מפקד במצבת מישע (שו' 20) במילים: "...כל רשה ואשאה ביהן", כלומר נשאתי ראשם (פקדתי אותם) ביהן.

החרס מתל עירא שלם, ויש בו ארבע שורות. כמעט כל החוקרים שדנו בו, קיבלו את קריאתו של המהדיר צחק בית-אריה: "מפקד ברכיהו גבח מוקר שלמיהו", כלומר מפקד + ארבעה שמות פרטיים.

החוקרים התווכחו לגבי משמעותה של המילה "מפקד", האם היא במשמעות הפשוטה 'מניית אוכלוסין' (census) או כהצעתו של י' גרפינקל, במובן של משמר (השוו "מפקד חזקיהו", בדה"ב, לא, 13).

אחרי בדיקת החרס והתמונה (בניגוד להעתקה) אני מציע קריאה חדשה למילה "מוקר", שנתפרשה כשם עצם פרטי נדיר. האות הבעייתית היא הו"ו שרגלה מתכופפת שמאלה וראשה ישר מדי, תופעות פלאוגרפיות שאינן קיימות בו"וים בשמות ברכיהו ושלמיהו. לפיכך אני מציע לקרוא מילה זו 'מפקד' ואינו שם פרטי כלל! בהקשר זה נראה לי שפירוש המילה 'מפקד' קרוב ל'משמר'. אם כן, הסופר שכתב את החרס רשם שמות של שני (!) מפקדי משמרות "מפקד ברכיהו גבח" ו"מפקד שלמיהו". היות שהשם ברכיהו על צורתו הוא די נפוץ בסוף ימי ממלכת יהודה, נזכר גם כינויו המזהה של אדם זה שהיה גבח (ויק' יג, 41). לסיכום, הצעה זו מכריעה את פירוש המילה "מפקד" כמשמר, ופותרת את הבעייתיות של "גבח", שאינו שם פרטי אלא כינוי, וקובעת ש"מוקר" אינו שם עצם פרטי אלא המילה "מפקד" פעם שנייה.

ירמיהו הנביא ותהליך הרהביליטיזציה לממלכת ישראל

ד"ר ירון זילברשטיין, המכללה האקדמית אשקלון

העיסוק בדמותם של עשרת השבטים מעסיק במשך שנים רבות הוגים וחוקרים מכל רחבי העולם. הנביא ירמיהו עוסק בצייפייה לחזרתם של עשרת השבטים בנבואתו המפורסמת בפרק לא (וכן בנבואות נוספות). בנבואה זו פורש ירמיהו את חזונו הכולל את אהבתו של ה' לממלכת ישראל. אהבה זו מוגדרת כ'אהבת עולם', כלומר אהבה בעלת תוקף בלתי מוגבל המבטיחה את המשך הקשר בין ה' לממלכה זו גם בדברי גלותה. בהמשך מבטיח ירמיהו כי ממלכת ישראל תיבנה מחדש, יינטעו בה כרמים וכדומה. אך עם זאת, מכאן ואילך יהיה המרכז הרוחני ירושלים: "קומו ונעלה ציון אל-יהוה אלהינו" (שם, ה).

בנבואה עושה הנביא שימוש בדמותה של רחל. דומה כי השימוש בדמותה של רחל האם כדמות מאחדת אמור להכשיר את הלבבות לחזרתם של אנשי ממלכת ישראל אל תוך העם היהודי. זאת בניגוד לקולות בדלניים כאלה ואחרים שהיו יכולים לטעון (ואולי אף טענו בפועל), כי לאור מעשיהם של עשרת השבטים בעבר יש להרחיקם מן העם היהודי. שבט אפרים מוגדר בנבואה זו כ'ילד שעשעעים' (וכן 'הפת השוככה' [שם, כ]). דימוי זה אמור להמחיש את העובדה כי אפרים הנו סוג של 'תינוק שנשבה'. מעשיו הרעים של אפרים אינם נובעים מרצון להרע, אלא ממעשי שוכבות של ילד שאיננו מודע לחומרת מעשיו. יש לציין כי התלמוד הבבלי בערכין (לג, ע"א) הבין כי ירמיהו לא רק התנבא על כך אלא אף החזיר את עשרת השבטים באופן מעשי לארץ ישראל.

בהרצאה זו נסקור את דמותם של עשרת השבטים כפי שהיא משתקפת בנבואותיו של הנביא ירמיהו ובתהליך הרהביליטיזציה המוענק לעשרת השבטים. כפי שנראה, נבואות אלו יצרו שינוי בדמותם של עשרת השבטים, ואלה הפכו במהלך השנים מרשעים וחטאים לגיבורים שומרי תורה ומצוות המצפים לבוא לעזרתם של אחיהם בממלכת יהודה במקומות גליוותיהם.

מפת ה"מסילה העולה מבית אל שכמה" בפירוש רש"י למקרא ולתלמוד

ד"ר דוד שניאור, אוניברסיטת בר אילן ומכללת שאנן

אחד הפסוקים במקרא העשיר בתיאורו הגאוגרפי, מובא בהקשר למיקום שילה. כדי לסייע בזיהוי מיקומו של שילה תיאר הכתוב את שילה ביחס לדרך שהייתה מוכרת וליישובים בסביבתה: 'ויאמרו הנה חג-ה' בשלו מימים ימימה אשר מצפונה לבית אל מזרחה השמש למסלה העולה מבית אל שכמה ומנגב ללבונה' (שו', כא, 19). רש"י פירש, 'שמזרחה שמש' מתייחס לדרך ('מסילה') העולה מבית אל לשכם: 'במזרחה של מסלה; שילה בצפונה של בית אל ובדרומה של לבונה ובמזרחה של מסלה העולה מבית אל שכמה'. פירושו של רש"י לפסוק זה תואם את פירושו בתלמוד (בבלי, גיטין ז, ב). רש"י צירף לפירושו בתלמוד (שם) מפה של מיקום היישובים והדרך המוזכרים בפסוק, כדי להמחיש מהי הדרך מבית אל לשכם שמזרחת אליה נמצאים שילה ולבונה. מפה זו מופיעה במהדורות הדפוס של התלמוד הבבלי, ללא ציון הדבר (במילה 'כזה').

מאחר שמדובר בתרשים של אותו פרשן, השווינו את מפה זו בפירושו של רש"י בספר שופטים בין מספר כתבי יד כדי לבדוק את תדירות הופעתה ואחידות רישומה בכתבי היד ולנסות לעמוד על סיבת היעלמותה מתוך הדפוסים של ספר שופטים, חרף עובדת הימצאותה ברוב כתבי היד של הפירוש לשופטים שנבדקו על ידינו ובדפוסים של מסכת גיטין בתלמוד הבבלי.

מסקנות:

בדיקת כתבי היד של פירוש רש"י מלמדת על הימצאותה ברוב כתבי היד של פירוש רש"י לספר שופטים וכי קיימת לרוב אחידות גרפית בתרשים הסכמתי של המפה, אם כי ישנם שינויים במספר פרטים נלווים. קשה לקבוע מה הייתה הצורה המקורית של מפה זו, אולם שכיחות הופעתה, אחידות יחסית ברוב פרטיה והתאמתה לפירושו של רש"י לפסוק מצביעות על אפשרות סבירה, שמפה זו אכן צוירה על ידי רש"י. מסקנה זו עולה בקנה אחד עם הופעת מפה זו בפירוש רש"י לתלמוד בהתאמה למפה זו המופיעה בפירוש לספר שופטים.

עדויות חדשות לפלישת הפלשתים לארץ ישראל בתקופת הברונזה התיכונה

פרופ' מרדכי כסלו, ד"ר אורית שמחוני ומיכל קדרון, אוניברסיטת בר אילן

העדות הקדומה ביותר של מזון אופייני לאיים האגאיים – מאות זרעים מפוחמים של טופח ספרדי (*Lathyrus clymenum*) – נמצאה בתל נאמי, בחוף הים התיכון ליד עתלית, מתקופת הברונזה התיכונה 2א. טופח ספרדי שנמצא עד עתה רק פעם אחת בארץ, גדל עד היום באיי הים האגאי ומשמש כאחת מקטניות המאכל המסורתיות שם. כמוכן, ממצא יחיד זה יכול להיחשב גם כמזון אקראי של עובר אורח או סוחר. דרך אגב, מין קרוב – טופח תרבותי (*L. sativus*) משמש היום למאכל ביוון אף על פי שהוא רעיל כשאוכלים אותו בכמויות גדולות.

בסקירה של ממצאי קטנית נוספת המשמשת למאכל, בקיית הכרשינה (*Vicia ervilia*), בחפירות ארכאולוגיות בארץ לאורך התקופות, התברר ששרידי קטנית זו הגדלה בר באזורים היס-תיכוניים של הארץ, נדירים מאוד (זרעים בודדים) בתקופות קדומות, ורק בתקופת הברונזה התיכונה מספר האתרים ומספר הזרעים בכל אתר גדל משמעותית. ככל הנראה בויתה הכרשינה ביוון העתיקה, ומשם היא הובאה אלינו כצמח תרבות המשמש כמזון. זרעי הכרשינה מכילים רעלנים (כגון *canavenine*) שניתן להיפטר מהם על ידי השרייה ובישול. עדות זאת בצירוף ממצאים ארכאולוגיים נוספים מהעולם האגאי, כגון כלים, מחזקים את ההנחה שהפלשתים התיישבו בחלקים שונים של הארץ עוד בתקופת הברונזה התיכונה 2ב. עדויות ספרותיות מהתקופה הרומית מעידות שהכרשינה שימשה כצמח מאכל בעתות רעב.

מאבקו של אבימלך בן הפילגש משכם בשבעים אחיו מעפרה

יסכה זימרן, אוניברסיטת בר אילן

בהרצאתי אבקש לעסוק בשאלת השתייכותו של סיפור המאבק בין אבימלך לאחיו המתחולל בין שכם לעפרה (שופ' ח, 29 – ט, 21), אל הסוג הספרותי המקראי 'מאבקי אחים':

במקרא מצוי סוג ספרותי של סיפורי מאבקי אחים שעד כה טרם הוגדר ונחקר ככזה, אשר עמו נמנים שמונה סיפורים, וזאת כחלק מהעיסוק המקראי הנרחב ביחסי משפחה. סיפורי מאבקי האחים המקראיים הנכללים בסוג, מתארים מאבק בין שני אחים מאותו המין המתפתח סביב שאלת המעמד בתוך בית האב ובא לידי ביטוי בשאלות ירושה. סיפורים אלה כתובים על פי דגם קבוע הכולל רכיבי עלילה ומוטיבים חוזרים ואוצר מילים משותף. הם משקפים קונוונציות חברתיות ותאולוגיות העומדות ביסוד קיומו של בית האב בישראל הקדומה, תוך הדגמת הפער בין היחסים המצופים מבני משפחה לבין אלו המתקיימים בפועל, והבהרת ההשלכות השליליות של פער זה על בית האב והחברה.

כפי שאדגים בהרצאה, מאבק האחים בשופ' ח, 29 – ט, 21 תואם את המאפיינים של הסוג הספרותי מבחינת הדגם ותפיסות העולם, ויחד עם זאת הוא מגלה קווים ייחודיים הנובעים מן הנסיבות שבהן התרחשה העלילה, ומסייע בחשיפתן. הכרה בהשתייכותו של סיפור יחסיהם של אבימלך ואחיו אל הסוג הספרותי המקראי של 'מאבקי האחים' מאירה את הסיפור מנקודת מבט שונה מזו המקובלת, ובכך נתרמים הן הסיפור והן הסוג בכללותו. כחלק מכך מתבררת אף משמעותן של שכם ועפרה המהוות מקום מושב לבתי האב הנבדלים בסיפור, ושיקוף לקבוצות ההשתייכות והיחס אליהן.